

וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל גִּשּׁוּ הַנֶּחֱל וְגו' (יהושע ג') :

בַּמִּדְבָּר (בְּרֵאשִׁית רַבָּה פֶּרֶשָׁה ה'). רַב הוֹנָא אָמַר זָקָפִן בֵּין שְׁנֵי בְּדֵי הָאָרוֹן. אָמַר רַב אֲחָא בֶּר חֲנִינָא סָמְכוֹן בֵּין שְׁנֵי בְּדֵי הָאָרוֹן. רַבִּנּוּן אָמַר צִמְצָמִן בֵּין שְׁנֵי בְּדֵי הָאָרוֹן. אָמַר לֵהֵן יְהוֹשֻׁעַ מִמָּה שֶׁהִתְזַיְקוּ אֶתְכֶם שְׁנֵי בְּדֵי הָאָרוֹן אַתֶּם יוֹדְעִין שֶׁשְׂכִּינְתּוֹ שָׁל הַקְדוּשָׁה-בְּרוּךְ-הוּא בִּינְיָכֶם. הֵדָא הוּא דְכְּתִיב (שם) וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ בְּזֹאת תִּדְעוּן כִּי אֵל חַי בְּקִרְבְּכֶם עַד כָּאֵן:

טָרִם נִתְחִיל לְהַפִּיחַ רוּחַ פְּנִימִי בְּהַמְאָמֵר. (גַּם אִם לֹא פָּנוּנוּ לָזֶה רַק שֶׁהָרוּחַ אוֹלִי בְּמִישׁוֹר יִנָּשֵׁב). נִבְיֵעַ נָא בְּמַעַט אֲמַר וּדְבָרִים בְּכָלֵל תְּכוֹנֵת דְּרָכֵי בְּנֵי הָאָדָם כִּי נִפְרָדִים הֵמָּה: יֵשׁ אֲשֶׁר תְּכוֹנְתּוֹ טוֹבָה. מִדּוּתָיו בְּטָבְעוֹ רְצוּיּוֹת. וַיֵּשׁ לְהַפֵּךְ. כֵּן גַּם בָּאָדָם פְּרָטִי לְפַעְמִים כַּחוֹת נִפְשׁוֹ בֶּל יִלְכוּ בְּמַצָּעַד שָׁוֶה. אִיזָה מִקָּדָם יִצְעָדוּ (בְּאִין מוֹשָׁד וּמִנְהֵל) בְּאַרְחַ נְכוּסָה. וְאִיזָה מִקָּדָם יִלְכוּ דְרָךְ עַקְלָלוֹת. יִפְרָצוּ לְהַשְׁחִית אִם לֹא יַעֲצֹרֵם הָאָדָם בְּכַח תְּבוּנָתוֹ:

אֵל יֹאמֶר הָאָדָם אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים אֵין לְשִׁנוֹת וְהוּא יִתְבָּרַךְ הַטָּבִיעַ בִּי כַח הָרַע וְאִיךְ אֲקוּנָה לְעַקְרוֹ מִשְׁרָשׁ. לֹא כֵן הַדְּבָר. כַּחוֹת הָאָדָם בְּנֵי כְּבִישָׁה גַּם חֲלוּף הֵמָּה. כְּאֲשֶׁר עֵינֵינוּ רוֹאוֹת בְּטָבְעֵי בְּעֵלֵי חַיִּים. אֲשֶׁר הָאָדָם רַב חֵילוֹ לְכַבֶּשׁ בְּמַאֲסֵר רְצוֹנוֹ לְבַל יִרְעוּ וּבֶל יִשְׁחִיתוּ. גַּם לַעֲשׂוֹתָם בְּנֵי תִרְבוּת לְהַפֵּךְ טָבָעִם וְלַעֲקֹר מִשְׁרָשׁ רַע תְּכוֹנְתָם. כֵּן הָאָדָם בְּעַצְמוֹ יֵשׁ לֹאֵל יָדוֹ לְכַבֵּשׁ טָבְעוֹ הָרַע לְבַל יִצָּא לְפַעֲלָה אָדָם. וְגַם לְשִׁנוֹת טָבְעוֹ לְטוֹב עַל יְדֵי הַלְמוּד וְהַתְּהַלּוּל. (עֵין חֲשַׁבּוֹן הַנֶּפֶשׁ). וְכַמְאָמֵר רַבּוּתֵינוּ ז"ל (אֲבוֹת פ"ד) אִיזָהוּ גִבּוֹר הַכּוֹבֵשׁ אֵת יִצְרוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (מִשְׁלֵי י"ט) טוֹב אֶרֶךְ אַפִּים מִגִּבּוֹר וּמוֹשֵׁל בְּרוּחוֹ מְלוּכָד עֵיר. כִּי גִדָּר הַגִּבּוֹרָה הוּא. לְהַתְּקוּמָם עַל שֶׁכִּנְגְּדוֹ בְּחִזְקָה וּבְאִמָּץ יָד לְכַבֵּשׁוֹ. וְגִדָּר לְכִידָת עֵיר. הוּא בְּהִיּוֹת אֲנָשִׁי הָעֵיר סָרִים לְמַשְׁמַעַת לּוֹכְדֵם בְּאַהֲבָה וְחֻבָּה. בֶּל יִכְבֹּד עֲלֵיהֶם לְמַלְאוֹת פְּקֻדָּתוֹ. וּבְגִילָה וְרִנָּה יִשְׁיִשׁוּ לְהַקִּים מִזְבֵּיתוֹ. לְזֹאת הַכּוֹבֵשׁ אֵת יִצְרוֹ. הוּא רַק גִּבּוֹר לְהַתְּחַזֵּק לְהִיּוֹת עוֹצֵר תְּאֻנוֹתוֹ. זֶהוּ בְּחִינַת אֶרֶךְ אַף. שֶׁהוּא בַּעַל אַף עוֹצֵרוֹ לְבַל יִפְרֹץ. וּמִזָּה לֹאֵט לֹאֵט יָבוֹא לְבְּחִינַת מוֹשֵׁל בְּרוּחוֹ. שִׁיחִיָּה רוּחַ תְּאֻנוֹתוֹ מְסוּר בְּיַד שְׂכָלוֹ הַיָּשָׁר לְאַהֲבָה אֵת הַצֹּדֵק בֶּל יַחֲפִץ הֶפְכוֹ. וְזֶה כָּל הָאָדָם לְשִׁרָשׁ מְלָבְבוֹ כָּל תְּכוֹנָה וּמִדָּה רָעָה. כִּי כָּל עוֹד לֹא נִקָּה מִחֲלָאָתָם. אַף כִּי יִתְגַּבֵּר עַל יִצְרוֹ פְּעַמִּים רַבּוֹת. יִפֹּל בְּרִשְׁתָּם. (עֵין שַׁעֲרֵי קֹדֶשׁ חֶלֶק א' שַׁעַר ג'). וְזֶה הִנֵּה מַעֲלַת אֲבִרָהֶם אֲבִינוּ עָלֵינוּ הַשְּׁלוֹם שֶׁתִּקְנֶן כָּל כַּחוֹת נִפְשׁוֹ הַנָּלוּיִם עִם גּוֹפּוֹ. כְּמַאֲמָרֵם ז"ל (מִדְרָשׁ רַבָּה סֵדֶר ל"ד ל"ה פֶּרֶשָׁה מ"ו) אָמַר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְאַבְרָהָם אֵין בּוֹ פְּסֻלָּת אֲלֵא הָעֶרְלָה הַעֲבֵר אוֹתָהּ וּבִטֹּל הַמּוּם. הַתְּהַלּוּל לְפָנֵי וְהִנֵּה תָמִים. עֵין שָׁם. וְכַמְאָמָרֵם (שָׁם פֶּרֶשָׁה י"א) כָּל מֶה שֶׁנִּבְרָא בְּשִׁשְׁתַּיִם יָמֵי בְּרֵאשִׁית צָרִיכִין עֲשִׂיָּה כְּגוֹן הַחֲרָדֵל צָרִיךְ לְמַתּוֹק כּו' אֲפִלּוּ אָדָם צָרִיךְ תִּקּוֹן*^ל. וְכַדְאִיתָא בְּתַנָּא דְּבִי אֱלִיהוּ (פֶּרֶק כ"ה) לְפִיכָךְ הִיִּיתִי אוֹמֵר שֶׁכָּל אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל חַיִּב לוֹמַר מִתִּי יִגִּיעוּ מַעֲשֵׂי לְמַעֲשֵׂי אֲבוֹתִי אֲבִרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב. וּבְזֶה יִבָּאֵר הַמִּדְרָשׁ (שָׁם) עַל הַפְּסוּק (הוֹשַׁע ט) כְּכַכּוּרָה בְּתַנָּא בְּרֵאשִׁיתָהּ רְאִיתִי אֲבוֹתֵיכֶם. אָמַר רַבִּי יוֹדֵן מֶה הַתַּנָּא הַזֶּה אֵין לָהּ פְּסֻלָּת אֲלֵא עֲקָצָה

בְּלִבְד הַעֲבֵר אוֹתָהּ וּבִטֵּל הַמוּם. כֹּה אָמַר הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְאַבְרָהָם אֵין בָּהּ פְּסֻלַּת וְכו'. עַד כָּאן לְשׁוֹנוֹ:

וְעַל פִּי מֵאֲמַר הַמְדַּרְשׁ (שֵׁם פְּרָשָׁה א') שֶׁשָּׁה דְּבָרִים קִדְּמוּ לְבְרִיאת הָעוֹלָם. יֵשׁ מֵהֶם שְׁנֵיבָרָאוּ וְיֵשׁ מֵהֶן שֶׁעָלוּ בְּמַחְשָׁבָה לְהַבְרָאוֹת כּו'. הָאֲבוֹת כּו'. הָאֲבוֹת מִנִּין שְׁנַאֲמַר (הוֹשֵׁעַ ט') בַּעֲנָבִים בַּמִּדְבָּר (סִיפָא דְקִרְאָא בְּכַפּוּרָה בְּתַאנָּה הַנּוֹזֵכַר לְעִיל). וְיֵשׁ לְבֹאֵר הַדְּבָר. כִּי נִוְדַע שֶׁבַּמַּעֲשֵׂה. הַסִּבָּה קוֹדֶמֶת לְהַמְסוּבָב. וְהַמְסוּבָב (הוּא הַתְּכָלִית) הוֹלֵךְ לְרִגְלֵי הַסִּבּוֹת הַקּוֹדְמוֹת לוֹ. אֲכֵן בְּמַחְשָׁבָה הַדְּבָר לְהַפְּךָ. הַתְּכָלִית קוֹדֵם. וְלִפְיָהּ (לְהַצִּיבוֹ עַל מְכוֹנוֹ) יִסְדְּרוּ הַכְּנוֹת הַסִּבּוֹת לְמַרְכְּזוֹ הַמְסוּבָב. וְהִנֵּה בְרִיאת הַתֵּבֵל (הָאֶרֶץ וְכָל אֲשֶׁר עָלֶיהָ. עֵין בְּמַחְבְּרִים מֵה שֶׁדְּבָרוֹ בְּזֶה) תְּכָלִית אֲדָם הַשָּׁלֵם יֵרָא אֶת ה' וְשׁוֹמֵר מִצְוֹתָיו. כְּמֵאֲמַר רַבּוֹתֵינוּ ו"ל (שְׁבַת לֹא:) מֵאִי כִּי זֶה כָּל הָאָדָם (קִהְלַת י"ב) אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר הַקְדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא כָּל הָעוֹלָם כָּלוּ לֹא נִבְרָא אֶלָּא בְּשִׁבְלִי זֶה עֵין שֵׁם. וְלִפִּי מֵאֲמַר הַתַּנָּא דְּבִי אֱלִיהוּ (הַמוּבָא לְעִיל) נִרְאָה בַּעֲלִיל כִּי מַרְכְּזוֹ הַבְּרִיָּאָה בַּעֲבוּר הָאָדָם הַמַּעֲלָה. הַמְשָׁלִים חִיּוּבוֹ לַעֲלוֹת בְּמִדְרַגַּת הָאֲבוֹת:

זֶהוּ מֵאֲמַר הַמְדַּרְשׁ הָאֲבוֹת עָלוּ בְּמַחְשָׁבָה לְהַבְרָאוֹת הֵינּוּ הַתְּכָלִית בְּבְרִיאת הָעוֹלָם בְּמַחְשָׁבָתוֹ יִתְבָּרַךְ (הַקּוֹדֶמֶת לְהַסִּבָּה הִיא בְּרִיאת הַתֵּבֵל) הִיא מִדְרַגַּת בְּחִינַת הָאֲבוֹת:

וְזֶהוּ מֵאֲמַר הַמְדַּרְשׁ הַנּוֹזֵכַר לְעִיל בְּכַפּוּרָה בְּתַאנָּה בְּרִאשִׁיתָהּ רְאִיתִי אֲבוֹתֵיכֶם. הֵינּוּ שֶׁהָאָדָם נִבְרָא לְתְּכָלִית זֶה. וְכָל אָדָם בִּידּוֹ וּבְכַחוֹ לְתַקֵּן כָּל כַּחוֹת נַפְשׁוֹ הַמְשַׁתְּפִים עִם חֲמָרוֹ. לְבַד הַחֵלֶק שְׁנַצְטוּהָ אַבְרָהָם לְכַרְתּוֹ:

אֲכֵן בְּמַצֵּב תִּקּוּן הַיֵּצֵר. גַּם בְּחִינַת כְּבִישַׁת יֵצֶרוֹ. בִּל יִרְפָּה יָדוֹ מִהַחֲזִיק בָּהּ. כִּי אִף שֶׁנַּעֲקָר הָרַע מִקֶּרְבוֹ. עוֹד מַעֲיֵן נִרְפֵּשׁ טְמוֹן בְּחִבּוֹ לְהַקִּיר מִימִיו. עַל יְדֵי סִבָּה גְדוֹלָה הַמַּעוֹרְרָתָם לְהַתְגַּלּוֹת מִמַּחְבּוּאִם לְהַתְפַּשֵּׁט לְצֵאת הַחוּצָה לְהַשְׁחִית. כְּמוֹ הָאִישׁ אֲשֶׁר הִרְגִּיל אֶת עַצְמוֹ בְּמִדַּת הַסִּבְלָנוֹת לְבַל יִקְצֹף מֵאוּמָה עַל כָּל אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה נֶגֶד רְצוֹנוֹ וְתוֹעֵלָתוֹ. בְּכָל זֹאת אֵינָנו בְּטוֹחַ בְּדְבָר גְּדוֹל אֲשֶׁר כְּנִטֵּל הַחֹל יִכְבֵּד עָלָיו לְסַבְּלוֹ. אִם לֹא יִחַתֵּר בְּעִמְקֵי גִדְלַת הָעֵנָן לְהֵרוֹם בְּנִינּוֹ הַטּוֹב אֲשֶׁר קָנָה בַּעֲמָלוֹ. וְאֵז נִצְרָךְ לְגִבּוּרָה יִתְרָה לְכַבֵּשׁ תַּאֲנוֹתוֹ אֲשֶׁר לֹא הִסְפִּן בָּהּ. (כִּי כָּבֵד נַעֲזֹב וְנַעֲקָר מִקֶּרְבוֹ הִרְגִּיל הַכְּבִישָׁה בְּמִדָּה הַלּוֹז אֲשֶׁר קָנָה מִלִּפְנִים בַּעֲת הַיּוֹתָהּ אֲצִלוֹ בְּבְחִינַת כְּבִישָׁה. יַעַן לֹא הִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ זְמַן כְּבִיר מֵעַת זָכָה לָהּ בְּבְחִינַת תִּקּוּן). וּמִי יוֹדֵעַ אִם לַעֲת כִּזְאת יִגִּיעַ לְמִדַּת הַגִּבּוּרָה. אֲשֶׁר בִּלְתִּי הַהִרְגֵּל קִשָּׁה לְקַנּוּתָהּ:

לְזֹאת מֵה טוֹב לְאָדָם אֲשֶׁר מְדוּתָיו יִשְׁרִים. לְהַעֲלוֹתָם בְּמִדְרַגָּה נִשְׁגָּבָה בְּבְחִינַת הַכְּבִישָׁה. לְהִרְגִּיל אֶת עַצְמוֹ לְהַפְּךָ מְדוּתָיו בְּחִזְקָה. לְהַאִיר נֵר לִפְנֵי לִימֵי הָרַעָה עַת הַנִּסְיוֹן אֲשֶׁר יְרוּפּוּ חֵס וְשָׁלוֹם עֲמוּדָיו הַטּוֹבִים. וּמֵה כְּבִיד לְהָאָדָם לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּמִדַּת הַגִּבּוּרָה לְסַבֵּל עַל וְצָעַר תְּמִידִי. לְזֹאת יִחַפֵּשׁ הָאָדָם עֲצָה וְתַחֲבוּלָה. אִיךָ לְתַקֵּן מִדּוֹת וְכַחוֹת נַפְשׁוֹ אִם מַעֲט וְאִם הֶרְבֵּה. אֲשֶׁר לְכָל הַפְּחוֹת הַשְׁחָתַת מְדוּתָיו מִרְחוּק יַעֲמִדוּ. וְלֹא יִצְטָרֵךְ לְמִדַּת הַגִּבּוּרָה כִּי אִם לַעֲתִים רְחוּקוֹת בַּעֲת הַנִּסְיוֹן לִפִּי מַצְבּוֹ וְעֵנָיו וְתַכּוּנַת נַפְשׁוֹ:

הוא מאמר רבותינו ז"ל באבות (פרק ד') ובורח מן העברה וכו'. כי כל אדם ואדם מדותיו משתנות. וכל אחד יזהר מאד בנפשו לחתור אחר איזה מדה העלולה ביותר לקלקלו. להביאה מעט בבחינת תקון עד אשר תהיה דרבה רחוקה ממנו. יסוד בחינת התקון הוא. בדברים שפין אדם לחברו אשר עליהם אין יום הכפורים מכפר (יומא פה:). וכמאמר הכתוב (שמואל"ב כ"ד) נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפלה:

וזה לשון הרמב"ם (בשמונה פרקיו פרק ו') אמרו הפילוסופים שהמושל בנפשו. אף על פי שעושה המעשים הטובים והחשובים. הוא עושה אותם והוא מתאנה אל הפעולות הרעות ונכסף אליהם. ויכבש את יצרו כו'. ויעש הטובות והוא מצטער בעשייתם ונזוק. אבל החסיד. הוא נמשך בפעלתו אחר מה שיעירוהו תאוותו ותכונתו. ויעשה הטובות והוא מתאנה ונכסף אליהם. ובהספקה מן הפילוסופים. שהחסיד יותר חשוב ויותר שלם מן המושל בנפשו. אבל אמרו שהמושל בנפשו כחסיד בענינים רבים וכו'. וכבר אמר שלמה המלך עליו השלום כיוצא בזה (משלי כ"א) נפש רשע אונתה רע. ואמר בשמחת החסיד במעשה הטוב. והצער מי שאינו צדיק בעשייתו. זה המאמר (שם) שמחה לצדיק עשות משפט ומחנה לפועלי און. זה הנראה מדברי הנביאים נאות למה שזכרוהו הפילוסופים. וכאשר חקרנו דברי החכמים בזה הענין. נמצא להם שהמתאנה לעברות ונכסף אליהם הוא יותר חשוב ויותר שלם מאשר לא יתאנה אליהם ולא יצטער בהנחתן וכו'. ויותר מזה שהם צוו להיות האדם מתאנה לעברות. עד שהזהירו מלומר שאני בטבעי לא אתאנה לזאת העברה ואף על פי שלא אסרה התורה. והוא אמרם. רבן שמעון בן גמליאל אומר לא יאמר אדם אי אפשי לאכל בשר בקלב וכו' אלא אפשי ומה אעשה אבי שבשמים גזר עלי. ולפי המובן מפשוטי שני המאמרים (רצונו לומר מאמר חכמינו ז"ל ומאמר הפילוסופים) בתחלת המחשבה הן סותרין זה את זה. ואין הענין בן. אבל שניהם אמת ואין מחלוקת ביניהם כלל. והוא שהרעות אשר הן אצל הפילוסופים רעות. אשר אמרו שמי שלא יתאנה אליהן יותר חשוב מן המתאנה אליהן ויכבש את יצרו מהן. הם הענינים המפרסמים אצל כל בני אדם שהם רעות. כשפיכת דמים וגנבה וגזלה ואונאה. ולהזיק למי שלא הרע לו. ולגמול רע למטיב לו. ולבזות אב ואם. וכיוצא באלו. והם המצות שאמרו עליהם חכמינו ז"ל (יומא טו:): שאלו לא נכתבו ראויים הם לכתב. ויקראו אותן כו' מצות השכליות. ואין ספק אשר הנפש אשר תשתוקק לדבר מהם ותכסף אליו. שהיא חסרה. ושהנפש החשובה לא תתאנה לאחד מאלו הרעות כלל. ולא תצטער בהמנעה מהם. אבל הדברים שאמרו עליהם החכמים שהכובש את יצרו מהם הוא יותר חשוב וגמולו יותר גדול. הם התורות השמעיות. (רצונו לומר המצות אשר שמענו על הר סיני. ולולא הקבלה אין השכל מחיבם). וזה אמת. שאלמלא התורה לא היו רעות כלל. ומפני זה אמרו. שצריך האדם שיגניח נפשו אוהבת אותן. ולא יהיה מונע מהם אלא התורה. ובחן חכמתם עליהם השלום ובמה המשילו. שהם לא אמרו אל יאמר אדם אי אפשי להרג נפש. אי אפשי לגנב. אי אפשי לכזב וכו'. אבל הביאו דברים שמעיים כלם. בשר בקלב וילבישת שעטנז וכיוצא בהם וכו'. עד כאן לשונו:

ואין דברי הרמב"ם סותרים למה שכתבנו. שצריך האדם לתקן כל כחות נפשו. כי שני מיני תקון הם. האחד שיהיה האדם מהפך כחות נפשו ומדותיו לטוב. עד אשר כח הרע תעקר ממנו וכל יראה וכל ימצא בקרבו כלל. ולבחינה הלזו לא יספיק לגבר לתקן רצונו בכלל. לכסף לטוב ולשנא את הרע. רק צריך האדם לחפש דרכי התקון לכל מדה ולכל כחות הנפש בפרט. זהו במצות השכליות אשר בין אדם לחברו כדברי הרמב"ם ז"ל הנזכר לעיל. השני הוא תקון רצון הכללי. לאהב לשמר מוצא פי ה' יתברך במצות השמיעיות. ולחפש להקטין כח התאוה בכל פרט. עד אשר כמעט גדר האפשי לאכל בשר בחלב. או האי אפשי לאכל בשר בחלב. לא יחלק רק בצוריי ולא בחמרי. בשכל ולא בחוש:

והיותו כבד בבחינת התקון. הוא בדבר המדות. כי זה כלל גדול במדות. שרוב מדות הטובות. הנה רק כמה שנוגע להאדם בעצמו. אכן כמה שנוגע לחברו. החוב להשתמש בכל עו בהפוכה. כמו לברח מן הכבוד היא מדה יקרה. כמאמרם ז"ל (אבות פ"ד) כי תאות הכבוד תוציא את האדם מן העולם. אכן כמה שנוגע לחברו. אמרו רבותינו ז"ל (שם) איזהו מכבד המכבד את הבריות. הפרישות אשר היא מעלה נשגבה לבני עליה. היא רק בבחינת האדם לעצמו. אבל כמה שנוגע לתועלת והנאת חברו. החוב פרושה להשתמש הפך הפרישות. לצאת בשוקים וברחובות קריה. לחפש למלאות טובת חברו. ומכל שכן טובת רבים. הוא מאמר רבותינו ז"ל (מדרש רבה דברים פ"א) מהו איש האלהים. אמר רבי אבין מחציו ולמטה איש. מחציו ולמעלה אלהים. כי משה רבנו. אם כי היה איש אלהים קדוש פרוש מכל מחמדי תבל. בכל זאת חציו היה בחינת איש. כמה שנוגע לישראל התלויים עליו. וכן פיוצא ברב המדות. ובפרט בענוה הגדולה מכל המדות. החוב להשתמש בה עד קצה האחרון. כמאמרם ז"ל (סוטה דף ה') אמר רב אחא בר יעקב. לא מינה ולא מקצתה. וכאשר באר הרמב"ם ז"ל המשנה (שם) מאד מאד הוי שפל רוח וכו'. חלילה חלילה להשתמש במדה הלזו על חברו. להפחיתו ממעלתו חס ושלום.

הוא מאמר התוספתא (ברכות פ"ד) אף שאול לא זכה למלכות אלא מפני הענוה. שניאמר (שמואל א' ט', ה') פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו. שקל עבדו בו. אבל שמואל אינו כן אלא (שם י', ב') נטש אביו את דבר האתונות ודאג לכם לאמר מה אעשה לבני. כי שאול על עצמו השתמש במדת הענוה להשוות העבד לו לעצמו. אבל שמואל שהיה אחר. ואין מקום לענוה כלל. איהו ישקל העבד כשאול ולזאת אמר כי יסוד הדאגה "מה אעשה לבני". הגדול בערכו הרבה יותר מהעבד:

לזאת צריך האדם לעמל לעשות קנייה בנפשו בכל דבר והפוכו, ולהרגיל את נפשו, אשר בעת כי ידרש דבר הנוגע לעצמו, יתעוררו בקרבו מדות הנדרשות, וההפך יהיה שכיח מנפשו, אבל בעת אשר ידרש לטובת חברו, תתעורר בקרבו המדה בהפוכה. ויסוד המדה תשכח לשענה מנפשו:

אל יפל לב האדם ואל ישתומם על המראה הלזה, הלא אנחנו רואים תמיד בתכונת נפש האדם דבר והפוכו, והאדם משתמש בהם בטבעו (באין מושג ומנהל) כל דבר בענינו

ובפשעו, כמו הזכרון והשכחה וכיוצא בהם. פן גם בלח האדם להרחיב פחות מדות נפשו. ולהשתמש בהם בטבעו דבר והפוכו, הוא מאמר רבותינו ז"ל (מדרש רבה בראשית פרשה י"ד) אם אני בוראו מן העליונים כו' מן התחתונים כו' אלא הריני בוראו ומאלו כי האדם נברא בתכונה הלזו, שיהיה בכחו לתקן פחות נפשו, להיות במה שנוגע לעצמו, מכתר בכל המדות והמעלות דומה לעליונים, פרוש מכל מחמדי התבל, ובמה שנוגע לאחרים להיות דומה לתחתונים, איש מרגיש ויודע בכל מחמדי התבל, לחזק ידי רבים ולהיות דעתו מערבת עמם, כמאמר רבותינו ז"ל (כתובות י"ז) לעולם תהא דעתו של אדם מערבת עם הבריות:

ובכלל להאדם בימי עלומיו, בטרם נסה לסבל על, כבד לפניו בחינת כבישת המדות, ולעמית זה נקל לפניו למוד תקון המדות, כמאמרם (אבות פ"ד) הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על גיר חדש, ובימי העמידה והזקנה, אשר כבד להאדם למוד תקון המדות, כמאמרם (שם) והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על גיר מחוק, וביותר לבו פל עמו מטרדות הזמן, אכן הכבישה לא תהיה עליו למעמסה כל כך, בהיותו מרגל לסבל על לבקשת טרפו והצטרפותו ומאוייו:

אי לזאת עבודתו יתברך שמו בימי הפחיתות, בבחינת תקון המדות לעבד בחפץ ושמחה, ובימי הזקנה בבחינת כבישת המדות בלי חפץ ורצון, וכאשר ירגל האדם בימי עלומיו לתקן מדותיו, לעזר ולהועיל לו לימי הזקנה (אשר סבות מוצאות למרבה לחדש רע מדותיו כנזכר לעיל), לפנות לפניו הדרך לכבישת המדות, הוא מאמר הכתוב (משלי כ"ב) חנף לנער על פי דרכו, (המכשך לפניו, להסיר ממנו אולתו, כמאמר הפתוב אולת קשורה וכו', למען לא תהיה האולת למסד מבדיל, ולהביאו לבחינת תקון המדות, ובזאת) גם כי יזקין (הגם שלא תהיה אצלו בתורת קנייה כמו שהיתה בעת חנוכו, אכן לכל הפחות) לא יסור ממנה. ובקהלת (י"ב) וזכר את בוראך בימי בחירותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה, ודרשו רבותינו ז"ל (שבת קנא:) אלו ימי הזקנה ונגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ:

אולי נוכל להעמיס הדבר בדברי חכמינו ז"ל (שבת סג:) אמר רב הונא מאי דכתיב (קהלת י"א) שמח בחור בילדותו ויטיב לבך ביום בחורותיך והלך בדרך לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביא האלהים במשפט, עד כאן (עד ודע כי על כל אלה וגו') דברי יצחק הרע, מפאן ואילף דברי יצחק טוב, כי רבותינו ז"ל אמרו (ברכות כ"ד) בכל לבבך בשני יצריך ביצור טוב וביצור רע:

ויש לבאר הדבר, כי המחברים יכנו את השכל בשם יצור טוב, ויתר פחות נפשות האדם בשם יצור הרע (עין חובת הלבבות שער עבודת אלהים בשאלות ותשובות השכל עם הנפש), באור הדבר, כי השכל לכל תכלית הוא חוקר, לא ישים עין בינתו בקרוב אל מראה הדבר כי תאנה הוא לעינים, ולא אל הרגשו כי מתוק הוא לחו, רק מרחוק הוא צופה אל תכליתו, אם ישר הוא אז מראשיתו ישפט השכל עליו להחזיק בו, וכחות נפש האדם, זה דרכם כסל למו לחזות מקרוב, ואת אשר ינעם להחושבים יקריבו אל נפשם, אף כי מרה תהיה באחרונה, וכאשר כל מעשה האדם יביא האלהים במשפט, אם טוב ואם רע, על פן שופט שכל הישר לשמר כל

מוצא פי ה' זהו יצר טוב, אכן כחות נפש האדם, ימשכו ברשתם את הערב לשעתו, גם להמרות נגד ה', זהו יצר הרע, וכשהאדם במצב כבישת המדות ותאזות כחות נפשו על ידי השכל המכבישם, נקרא עובד ה' ביצר טוב הוא השכל. וכשהוא במצב תקון המדות ותאזות כחות נפשו, עד אשר לא יחפצו רק את אשר ה' דורש מאתם, נקרא עובד ה' ביצר הרע, הם כחות הנפשיות אשר עצמותם לרע, והאדם תקנם למתק מרירותם להפכם לטוב, זהו בשני יצריה ביצר טוב וביצר רע, בכבישת המדות ובתקון המדות (פנזכר לעיל):

והאדם בבחירתו היסוד לחפש בחינת תקון המדות, עד שיהיו כחות נפשו נמשכים רק אל הצדק והישר, ואז הוא בשמחה, כמאמר הכתוב (קהלת י"א) שומח בחור בילדותו וגו' והלך בדרכי לבד ובמראה עיניו, זהו להשתמש בכחות הנפשיות אשר דרכם לתזוזת בקרוב, והוא מאמרם ז"ל, עד כאן דברי יצר הרע, הינו ענין מצב האדם בעת בחירתו, לראות שיהיו מדותיו מתקנות ופעלותיו על פי כחות נפשו המכנים בשם יצר הרע, מכאן ואילך ימי העמידה, אשר אז היסוד להלך לרוח השכל הצופה למרחוק, ולכבש כחות נפשו, ולידע כי על כל אלה יביאנו האלהים במשפט, המה דברי יצר טוב בחינת השכל:

אכן בני עליה, המה אשר גם בימי העמידה והזקנה רב חילם לתקן מדותיהם ותכונת נפשותם, עד אשר תקל להם גם על הזמני (אשר על פי רב גדל הפכדות מחסרון תקון המדות ותכונת הנפש) לחיי הגוף וחיי הנפש, ואז אם לפעמים לעתים רחוקות יבואו להכרח בחינת כבישת היצר יכבד הדבר לפנייהם, יען חלפו עדן עדנים אשר לא השתמשו בה (פנזכר לעיל):

ובזה יבאר מאמר חז"ל (מדרש רבה בראשית פרשה נ"ט) וה' ברוך את אברהם בכל וכו' בכל שהשליטו ביצרו וכו', ויאמר אברהם אל עבדו וכו' המושל בכל אשר לו, שהיה שליט ביצרו כמותו, הדבר מפליא לאמר שהיתה לאליעזר המדרגה אשר באה לאברהם בבחינת ברכה, ולפי הנזכר לעיל יש לפרש שמדרגת אליעזר היתה בחינת גבור כובש את יצרו, כי אמר שם במדרש להלן, ויאמר אליו העבד, הדא היא דכתיב (הושע י"ב) כנען בידו מאזני מרמה לעשק אהב, כנען זה אליעזר, בידו מאזני מרמה שהיה יושב ומשקיל את בתו ראיה היא או אינה ראיה, לעשק אהב לעשק אהבו של עולם זה יצחק, אמר אולי לא תאבה הנערה וכו' ואתן לו את בתי כו', כי מי שזכה למעלת תקון היצר, אין בידו כלל עניני היצר והשתתת המדות ואינו אוהבם. אכן מי שלא בא רק לבחינת כבישת היצר, תאזות יצרו בידו היא ואוהבה, אלא שפוכשה:

גם מי שלא בא לבחינת תקון המדות, הגם שיפלוס דרכו כמאמר הכתוב (משלי ד') פלס מעגל רגליה וכל דרכיה יכוננו, בכל זאת הטעות פרוץ בעקביו למאד, כי תאזות כחות הנפשיות מטילות ארסן בכח השכל לעור עיני פקחים:

זהו מאמר המדרש, בידו מאזני מרמה, שהיה יושב ומשקיל את בתו ראיה היא או אינה ראיה, כי בודאי אליעזר שהיה שליט ביצרו, לא ישים פניו לדבר דבור קל טרם יתישב וישקל בדעתו אם פשר הדבר, אכן מאזנים שלו מאזני מרמה המה, יען לא הנה רק שליט

בִּיצְרוּ, וְהִשְׁקֹר, הוּא הַמְרָמָה, בְּלִי חֲפִיץ תַּעֲטֶרְהוּ, וְהָאֲמַת עֵדוֹן מֶרְחוֹק תַּעֲמֹד. נִמְצָא לְפִי זֶה. הַגֵּם שֶׁבְכֻמוֹת הָיָה אֲלֵי־עֶזְרָא שְׁלִיט בִּיצְרוּ כְּמוֹ אֲבָרָהֶם, אָכֵן בְּאִיכוֹת גְּדֻלָּה בְּחִינַת שְׁלִיטַת הַיֵּצֵר שֶׁל אֲבָרָהֶם לְמַעַלְה הַרְבֵּה, יַעַן הָיָה בְּבְחִינַת תְּקוּן הַיֵּצֵר, וְהַכְּבִישָׁה, הִיא הַשְּׁלִיטָה, יִקְרָה לְפָנָיו לְמַאֵד לְמוֹצָאָה (כַּנֶּזֶכֶר לְעִיל) וּבָאָה לוֹ בְּבְחִינַת בְּרָכָה:

וְהֵנָּה שְׁנֵי מִיָּנִי תְּקוּן הַיֵּצֵר הַמָּה, הָאֶחָד, לְתִקּוֹן כַּחוֹת הַנִּפְשִׁיּוֹת אֲשֶׁר לֹא יִכְסְפוּ רַק הַטּוֹב הַנִּדְרָשׁ עַל פִּי שֶׁכָּל הַיֵּשֶׁר (אֲשֶׁר לֹא נִשְׁחַת וְנֶאֱסַר תַּחַת כַּחוֹת נִפְשׁוֹ, אֲשֶׁר עַל פִּי הָרֵב נִטְיָתָם לְרָע), וְהַשְּׁנִי, לְהַעֲלוֹתָם לְמַדְרָגָה נִשְׂאָה הַגְּבוּהָ לְמַעַלָּה מֵאֵת אֲשֶׁר יִקְרֶה שֶׁכָּל הָאֲנוּשִׁי. וְכַמֵּעַט כָּל יְסוֹד מִדַּת הָעֲנוּהָ (הַגְּדוּלָּה מִכָּל, לְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לִוִּי בְּמַסְכַּת עֲבוּדָה־זָרָה כ:׃) הִיא בְּחִינָה לְמַעַלָּה מִשְׁכָּל הָאֲנוּשִׁי*. כִּי מִשָּׁה רַבְּנוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם הַעִיד עָלָיו הַכְּתוּב (בְּמִדְבָר י"ב) כִּי הָיָה עָנּוּ מִכָּל הָאָדָם וְכו' (וְהוּא עָנּוּה שְׁבִין אָדָם לְחַבְרוֹ כְּסִגְנוֹן הַכְּתוּב), וְהוּא הָיָה גְּדוֹל וְנִעְלָה עַל כָּל בְּנֵי דוֹרוֹ. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (נִדָּה ל:׃) וְאָפְלוּ הָעוֹלָם כָּלוּ אוֹמְרִים לֵךְ צָדִיק אִתָּה הָיָה בְּעִינֶיךָ כְּרִשָּׁע עֵין שָׁם, הַכֹּל דָּבָר שֶׁאֵין הַשְּׁכָל מַחֲיבוֹ. וּמֵאֵין תּוֹלֵד כָּל אֵלָה הֲלֹא כָּל כַּח קִנִּיַּת הַמַּדְרָגוֹת וְהַמַּעֲלוֹת תְּלוּי בַּשְּׁכָל הָאָדָם, (יִתְרוֹנוֹ עַל בְּעָלֵי הַחַיִּים אֲשֶׁר אֵין לָמוֹ לְהַעֲלוֹתָם מַעַלָּה מֵאֲשֶׁר הִטְבְּעוּ), וְאִידֵּךְ יַעֲלֶה לְמַעַלָּה מִשְׁכָּלוֹ:

אָכֵן נִודַע, כִּי שְׁנֵי מִיָּנִי דְבוּר וּמַחֲשָׁבָה הַמָּה, שְׁכָלִי וְהַתְּפַעְלִי. בַּשְּׁכָלִי יִשְׁתּוּי כָּל בְּנֵי הָאָדָם, לֹא כֵן הַהַתְּפַעְלִי אֵין אָדָם דּוֹמָה לְחַבְרוֹ. גַּם בְּמַצָּב וּתְכוּנָה אַחַת יִפְרְדּוּ, מִסִּבַּת מִזְג טְבָעִם הַשּׁוֹנָה (אִם מְלֻדָּה וְהַקְנִיָּה מֵאַחֲרִים בְּהַתְּעַרְבוּ עִמָּהֶם, אוֹ הַהֲרָגָל וְהַלְמוּד לִיֵּשֶׁר כַּחוֹת הַנִּפְשׁ). לְזֹאת גַּם בְּאָדָם הַפְּרָטִי מִפְּאֵת הַשְּׁתַּנּוּת מִזְגוֹ, גַּם הַתְּפַעְלִיּוֹת לֹא תִשּׁוּה בְּכָל עֵת. וְכָל זֶה הוּא רַק הַשְּׁתַּנּוּת דְּמִיּוֹנִית בְּהַתְּפַעְלוּת. (לֹא אֲמִתִּית, רַק בְּהַסְבָּה הַהַשְּׁתַּנּוּת אֲמִתִּית), וּמִכָּל שָׁפֵן כַּאֲשֶׁר הַמִּזְג יִהְיֶה שְׁוֶה בְּשְׁנֵי הָעֵתִים, רַק הָעֲנָן, הַמְּעוֹרֵר אֵת הַהַתְּפַעְלוּת יִשְׁתַּנֶּה, אֲבָל הַשְּׁכָל יִשּׁוּה בְּכָל עֵת, אֵינְנוּ תְּלוּי בְּמִזְג וְלֹא בְּעֲנָן וְדָבָר, לְזֹאת כַּאֲשֶׁר לֹא יִשְׁתּוּי שְׁנֵי בְנֵי אָדָם בְּדָבָר שְׁכָלִי, (אִם שֶׁגַּם זֹאת נוֹלֵד לְרֵב מִשְׁנׁוֹי הַמִּזְג וְעֲנָן מְעוֹרֵר), נֹאמֵר שֶׁהָאֶחָד טָעָה, לֹא כֵן בְּהַתְּפַעְלוּת, שְׁנֵיהֶם בְּנִים וְנִכּוּחִים בְּהַתְּפַעְלוּת, לְפִי קִשּׁוֹר הַמְּסוּבָב בְּסִבָּתוֹ, (כִּי זֶה גִּדְרֵי אֲמִתִּית הַמְּסוּבָב בְּהִיּוֹת הוֹלֵךְ בְּמִישׁוֹר לְרִגְלֵי סִבָּתוֹ). כֵּן גַּם בְּאָדָם פְּרָטִי, אִם לֹא יִשְׁתּוּה שְׁכָלוֹ בְּאִיזָה עֲנָן בְּשְׁנֵי עֵתִים, נֹאמֵר שֶׁבּוֹדָאִי בְּפַעַם אַחַת טָעָה (עַל פִּי הַקֵּשׁ הַסְּתִירָה וְהַחֲלוּף), לֹא כֵן בְּהַתְּפַעְלוּת, אֵין סְתִירָה בָּהּ בְּבְחִינַת עֲצֻמוּתָהּ, כִּי שְׁנֵיהֶם אֲמִתִּים, (רַק בְּבְחִינַת סִבָּתָם מִהַמִּזְג אוֹ שְׁנׁוֹי בְּסִבַּת דְּבָר הַמְּעוֹרֵר):

לְפִי זֶה, הַשְּׁכָל בְּחִינָה קִיָּמַת, לֹא תִפֹּל תַּחַת הַתְּמוּנָה וְהַחֲלוּף. וְכַאֲשֶׁר יִמְצָא הָאָדָם מוֹפֵת אוֹ רֵאזָה (לְפִי דִרְכֵי הַחֻקִּים לְמִינֵיהֶם) לְשִׁנוֹת דְּבָר שְׁכָל, נִקְרָא שְׁנׁוֹי רַק בְּדִמְיוֹן וְלֹא בַּשְּׁכָל, כִּי הָאֶחָד טָעוּת וְדָבָר בָּטֵל. לֹא כֵן הַהַתְּפַעְלוּת, הִיא רַק בְּחִינָה לְשַׁעֲתָה לְפִי עֲנִיָּה:

אוֹלִי הוּא בְּכָלֵל מֵאֲמֵר רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (שְׁפַת י') רַבָּא חֲזִי לְרַב הַמְּנוּנָא דְקָא מֵאֲרִיף בְּצִלוֹתָא, אָמַר מִנִּיחִין חֲזִי עוֹלָם (תּוֹרָה) וְעוֹסְקִין בְּחַיִּי שְׁעָה. כִּי גִדְרֵי הַתּוֹרָה הוּא, בַּשְּׁכָל הַמִּפְשֹׁט מִכָּל רִצּוֹן וְהַתְּפַעְלוּת הַנִּפְשׁ. (כַּמְבָּאֵר בְּהַקְדָּמָה לְסִפְרֵי הַתְּבוּנָה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי לְאוֹר בְּשָׁנַת תַּרְכ"ב), אֲבָל הַתְּפִלָּה, יְסוּדָה הַתְּפַעְלוּת הַנִּפְשׁ לְשַׁעֲתָה, כַּמְבָּאֵר רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (תַּעֲנִית ב') וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבָבְכֶם,

איזו עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה, לזאת, התפלה, היא חיי שעה, והתורה חיי עולם
בחינה נצבת:

הערה

ובכל זאת, האדם באשר הוא אדם, אם כי בידו וכחו להפשיט שכלו מהתפעלות כחות נפשו,
עד אשר יהיו כחות נפשו הוים שוכבים (כלי התעוררות, למען לא יפרצו בפח השכלי
להטותו^{*}), בכל זאת אדם הוא, וכחות נפשו בקרבו המה, אין בידו להפרישם משכלו. לזאת
אין ביד האדם לבוא אל שכל אמתי המפרש ומבדל לגמרי מכחות הנפשיות, והתורה נתונה
לבני אדם לשפט בה על פי שכל אנושי, (בטהרת האפשרית, עין בכורות (י"ז, ב') דרממנא
אמר עביד ובכל היכי דמצית למעבד ניהא ליה), ועל פי רבוי הראיות ומשקלם יתבררו
הדברים, ולא יזה צד אשר יפל ערך הראיות, אם מצד הרבוי או מצד המשקל, שם תהיה
ההכרעה וכן יקום הדבר:

מצד רבוי הראיות נשים כל בני אדם בשכלם, אם רק לב מבין למו להבין הראיות
במתכנתם. אכן מצד המשקל נשים רוח בני אדם זה מזה, הוא הוא שקול הדעת, אשר דעתם
של בני אדם נפרדת למרבה:

ובדבר משקל הראיות היתה המחלקת של בית שמאי ובית הלל. כי כל אחד מהצדדים ידעו
כל הראיות הנדרשות לדבר מחלקתם, באר היטב. ומזה נולדה ביניהם מחלקת כללית על
המחלקת בענין משקל הראיות, אם לילך אחר הפמות או אחר האכיות. זהו מאמר רבותינו
ז"ל (ערוכין י"ג): אמר רבי אלעזר אמר שמואל, שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו
אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו וכו'. כי סברת בית שמאי היתה לילך
אחר האכיות, והם היו מחזקים טפי, לפיכך אמרו שהלכה כמותנו, וסברת בית הלל היתה
לילך אחר הפמות, והם היו הרב:

לא למען החזיק דעתם נחלקו שלש שנים, כי אם למען הצדק והאמת בטהרת המחשבה בלי
נגיעת הדעת כלל. לא בבחינת פונת הדעת, רק בבחינת מקרה נהיתה הדבר, אשר בית שמאי
סברו כי להם היתרון, ובית הלל סברו להפך:

ויען שיצאה בת קול ואמרה שהלכה כבית הלל, אלמא פמות עדיף, לזאת פסקו הפוסקים
דמנין עדיף מחכמה (עין בש"ף יורה דעה סימן רמ"ב בהנהגת הוראת אסור והתר, עין שם):

ואולי לזה יצאה בת קול ואמרה, אלו ואלו דברי אלהים חיים הם, ולא דבר חדש הודיעה
הבת קול (כי גם דעה הנדחית בכלל תורה היא), כי התורה לא בשמים היא, ובדאי מסורה
היתה למשה מסיני ולא שכחנה, אלא שסוד הבת קול היתה, למען לא יפל לב העם,
(בראותם כי זה שלש שנים שבית שמאי מחזיקים לאמר הלכה כדבריהם כי להם היתרון,
ובית הלל להפך), פן ואולי חס ושלום נטו אשוריהם מעט מטהרת המחשבה, ובאו חס ושלום
לקצת נגיעת הדעת. אשר לא בכמו אלה בחר ה' למסר תורתו, להקרא תורת ה' גם בדעה
הנדחית. לזאת הודיעה הבת קול, כי מחשבותיהם רצויים, ובבחינת מקרה הנה הדבר,

שְׁהִיזִיקָה כָּל אַחַת מֵהַחֲבוּרוֹת בְּכָל עֵז, כִּי לְדַעְתָּם הֵיטְרוֹן. וְלִזְאת גַּם דְּבָרֵי בֵּית שְׁמַאי הַנִּדְחִית דְּבָרֵי אֱלֹהִים חַיִּים הֵן, וְהַהוּגָה בְּדִבְרֵיהֶם הוּגָה בְּתוֹרַת ה' יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ:

הַהוּדָעָה הִלְזוּ פְּרֻטִית הִיא, כִּי הַחֲבוּרוֹת פְּנוּנָתָם רְצוּיָה. אֵין בְּזֶה מְשׁוּם לֹא בִּשְׁמִים הִיא, אֲשֶׁר אֵינָנָה רַק בְּכָלְלִי, כְּמוֹ חֲטָאת שְׁמִתּוֹ בְּעֲלִיָּה וְכִיּוּצָא שְׁהַזְכָּר בְּגִמְרָא (תְּמוּדָה ט"ז) אוֹלִי הוּא בְּכָלְלִי מֵאֲמַר רַבּוּתֵינוּ ז"ל (מִדְרַש רַבָּה קֹהֶלֶת פְּרָשָׁה א') אָמְרוּ הָרִי כָּל חֲכָמָתוֹ שֶׁל שְׁלֹמֹה שָׁבָא לֵאמֹר מֶה יִתְרוֹן לְאָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ, יָכוֹל אָף בְּעֲמָלָה שֶׁל תּוֹרָה חֲזָרוּ וְאָמְרוּ לֹא אָמַר בְּכָל עֲמָל אֲלֹא בְּעֲמָלוֹ, בְּעֲמָלוֹ (שֶׁל עֲצָמוֹ) אֵינוֹ עֲמָל, אֲבָל עֲמָל הוּא בְּעֲמָלָה שֶׁל תּוֹרָה כּו'. אָמַר רַבִּי יוֹדֵן תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ אֵין לוֹ, לְמַעְלָה מִן הַשָּׁמֶשׁ יֵשׁ לוֹ (עֵין שַׁבָּת ל'), כִּי אָמְרוּ רַבּוּתֵינוּ ז"ל (פְּסָחִים נ':) רַבָּא רַמִּי, בְּתִיב (תְּהִלִּים נ"ז) כִּי גָדוֹל עַד שָׁמַיִם חֲסִידָה, וּכְתִיב (שָׁם ק"ח) כִּי גָדוֹל מֵעַל שָׁמַיִם חֲסִידָה, הֵא בִיצַד, כָּאֵן בְּעוֹשֵׁינָן לְשִׁמָּה וְכָאֵן בְּעוֹשֵׁינָן לְשִׁמָּה, וְכִדְרַב יְהוּדָה דְּאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב לְעוֹלָם יַעֲסֹק אָדָם בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְוֹת אֲפִלּוּ שְׁלֹא לְשִׁמָּה, שְׁמִתּוֹ שְׁלֹא לְשִׁמָּה בָּא לְשִׁמָּה כּו'. נִמְצָא לִפִּי זֶה יֵשׁ לְכַנּוֹת הַעֲסֹק לְשִׁמָּה, לְמַעְלָה מִן הַשָּׁמֶשׁ, וְהַעֲסֹק שְׁלֹא לְשִׁמָּה, לְמַטָּה מִן הַשָּׁמֶשׁ. וְכִשְׁהָאָדָם מוּצָא דְּבַר תּוֹרָה אֲשֶׁר נִתְקַבְּלָה לְהִלְכָּה, לֹא שָׁלוֹ הִיא, רַק הַתְּגִלּוֹת דְּבַר אֲשֶׁר הִיָּה נִעְלָם עַד כֹּה, אֲכֹן אִם לֹא נִתְקַבְּלָה לְהִלְכָּה, וּבְכָל זֹאת תּוֹרַת ה' הִיא וְהַהוּגָה בְּדִבְרֵיו מְקַבֵּל שָׁכָר, שָׁלוֹ הִיא, כִּי הוּא בְּעֲמָל הוֹלִיד דְּבַר חֲדָשׁ בַּתּוֹרָה מֶה שְׁלֹא הִיָּתָה מִקֶּדָם וּבְתִנָּאִי וְשִׁיָּהִיָּה בְּטִהְרַת הַמַּחֲשָׁבָה בְּלִי גִגִּיעַת הַדַּעַת, אֲשֶׁר זֶהוּ הִיסוּד שֶׁל לְשִׁמָּה. זֶהוּ, מֶה יִתְרוֹן (נִצְחִי) בְּכָל עֲמָלוֹ (שָׁלוֹ, הוּא הַדְּבָר שְׁלֹא נִתְקַבְּלָה לְהִלְכָּה), שִׁיעֲמַל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ (שְׁלֹא לְשִׁמָּה), אֲבָל לְמַעְלָה מִן הַשָּׁמֶשׁ (לְשִׁמָּה), יִתְרוֹן נִצְחִי הוּא, שֶׁהוֹלִיד דְּבַר בַּתּוֹרָה:

וְאוֹלִי הוּא בְּכָלְלִי הַפְּתוּב (קֹהֶלֶת א') וְאֵין כָּל חֲדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ (עֵין פְּרוּשׁ רַש"י שָׁם). כִּי כָּל מֶה שֶׁמִּמְצִיא הָאָדָם בַּשִּׁכָּל, בְּמָה שְׁלֹא נִקְרָא תּוֹרַת כּו', לֹא חֲדָשָׁה בְּשִׁכְלִי הִיא, רַק בַּחוּשִׁי, כִּי הִיא רַק הַתְּגִלּוֹת הַנִּעְלָם בְּאִפְּן הַהִרְכָּבָה. כֵּן גַּם בַּתּוֹרַת ה' אֲשֶׁר נִתְקַבְּלָה לְהִלְכָּה הִיא הִיא הַתּוֹרָה, וְהָאָדָם הַמִּמְצִיאָהּ אֵינוֹ אֲלֹא מַגִּלָּה הַדְּבָר, וּמֶה הוּא הַחֲדָשׁ (הַשִּׁכְלִי), דְּבַר תּוֹרָה אֲשֶׁר לֹא נִתְקַבְּלָה לְהִלְכָּה, וְעַל יְדֵי הָאָדָם הַמִּמְצִיאָהּ נַעֲשִׂית דְּבַר תּוֹרָה, זֶהוּ אֵין כָּל חֲדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ (רְצוֹנוֹ לֹאֹר שְׁלֹא לְשִׁמָּה, כִּי גַם בַּתּוֹרָה אֲשֶׁר נִתְקַבְּלָה לְהִלְכָּה. אִם שִׁישׁ לָהּ יִתֵּר שְׂאֵת מִהַדְּבָר אֲשֶׁר לֹא נִתְקַבְּלָה לְהִלְכָּה בְּכָל זֹאת. חֲדָשׁ לֹא נִקְרָאָה. וְגַם אֲשֶׁר לֹא נִתְקַבְּלָה לְהִלְכָּה, אִם הִלְמוּד יִהְיֶה שְׁלֹא לְשִׁמָּה, כִּי אֵין לָהּ בְּחִינַת תּוֹרָה), אֲבָל לְמַעְלָה מִן הַשָּׁמֶשׁ (לְשִׁמָּה) יֵשׁ וְיֵשׁ חֲדָשׁ, הֵמָּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא הָיוּ בְּגִדְרַת הַתּוֹרָה, וְעַל יְדֵי עֲמַל הָאָדָם. אֲשֶׁר הוֹלִידָם בְּטִהְרַת מַחֲשַׁבְתּוֹ, בָּאוּ בַּחֲדָרֵי הַתּוֹרָה:

הוּא מֵאֲמַר הַפְּתוּב (תְּהִלִּים א') בַּתּוֹרַת ה' חֲפָצוֹ וּבַתּוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה כּו'. כִּי חֲפָץ וְתַחֲבוּלוֹת הָאָדָם, הוּא לְטִהַר הַשִּׁכָּל, לְהַפְּשִׁיטוֹ מִכַּחוֹת הַנִּפְשִׁיּוֹת לְבּוֹא לְבְּחִינַת שִׁכָּל אֲמִתִּי, הִיא תּוֹרַת ה', וְעַם כָּל זֶה אָדָם הוּא, וּבַתּוֹרָתוֹ (שֶׁל עֲצָמוֹ) יִהְיֶה יוֹמָם וְלַיְלָה. (וַיִּבְאֵר תַּבַּת "וּבַתּוֹרָתוֹ" עַל אֲשֶׁרִי הָאִישׁ וְכו') הָאָמֹר קֹדֶם):

וְהוּא מֵאֲמַר רַבּוּתֵינוּ ז"ל (בְּרֻכּוֹת ה') מִדַּת בִּשְׁוֹר וְדָם אָדָם מוֹכֵר חֲפָץ לְחִבְרוֹ מוֹכֵר עֶצֶב וְלוֹקֵחַ שְׁמִתָּה, אֲבָל הַקְדוּשָׁה בְּרוּךְ־הוּא אֵינוֹ כֵּן, נָתַן לָהֶם תּוֹרָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל וְשִׁמַּח כּו', כִּי הַנְּתִינָה הִיא

מעין גִּדְרַת הַמְּכִירָה, שְׁכַמְעֵט נִפְרָדָה מִבְּעֻלָּהָ, כִּי הַקְדוּשָׁה-בְּרוּךְ-הוּא נָתַן הַתּוֹרָה לְבְנֵי אָדָם לְשִׁפְטָה בָּהּ עַל פִּי שֹׁכֵל אֲנוּשִׁי, לֹא כְּאִשֶּׁר הִיְתָה בְּאֶמְנָה אֹתוֹ^(*), (עֵינִי דֹרֶשֶׁת הֶר"ן דְּרוֹשׁ ז' עַל הָא דְּמֵאן נֹכַח רַבָּה בַּר נַחֲמָנִי, בְּבֹא מְצִיעָא דָּף פ"ו):

וּבִזָּה יִתְבָּאָר עֲנִין בֵּית שְׁמַאי וּבֵית הֵלֵל, וּבֵל נִשְׁתּוּמִם עַל הַמֶּרְאָה, אִיךָ נֹלַד הַדְּבָר וּמָה סִבָּתָהּ, מִדּוּעַ תִּלְמִידֵי בֵּית שְׁמַאי וּבֵית הֵלֵל יִסְפִּימוּ לָרַב כָּל חֲבוּרָה לְדַעַה אַחַת, וּמָה עֲנִין חֲבוּרָה לָזֶה, כִּי סִבָּת מַחְלָקָתָם הִיְתָה מִשְׁנוּי מִזֶּג כַּחוֹת נִפְשָׁם, אֲשֶׁר אֵין בִּיד הָאָדָם לְהַפְרִישׁ מִשְׁכָּלוֹ (כַּנֶּזֶק לְעִיל), וְאֵין לְכָל חֹקֵר בְּתוֹרַת ה', אֲלֹא מָה שְׁעִינִי רֹאוֹת, לְאַחַר הִיכָלָת, וּשְׁמִירַת עֲרֻכּוֹ לְבַל יִפְרֹץ גְּבוּלוֹ, וּבִטְהֵרַת שְׁכָלוֹ לְפִי כֹחַ הָאֲנוּשִׁי אֲשֶׁר עַל פִּי רַב, בְּנֵי הַחֲבוּרָה כַּחוֹת נִפְשָׁם יִצְעָדוּ בְּמִצְעַד שְׁוָה, וְהוּא מֵאֵמֶר רַבּוּתֵינוּ ז"ל אֵלּוּ וְאֵלּוּ דְּבָרֵי אֱלֹהִים חַיִּים הֵם, כִּי אֵין סְתִירָה בַּכַּחוֹת הַנִּפְשִׁיּוֹת (כַּנֶּזֶק לְעִיל), וְאִם כִּי כַּחוֹת נִפְשָׁם הָאָדָם יִשְׁתַּנוּ בְּכָל עֵת, לֹא יִפְלֹ שְׁנוּי בְּדַעַת שֹׁכֵל הָאָדָם (הַמְטָהר שְׁכָלוֹ בְּדֶרֶךְ הַיִּשָּׁר) מִצַּד כַּחוֹת נִפְשׁוֹ, כִּי שְׁנוּי בַּכַּחוֹת הַנִּפְשָׁם יָבוֹא מִפְּאֵת הַתְּעוּרָרוֹת עֲנִין אוֹ רַעִיוֹן מָה:

וְזֹאת תּוֹרַת הָאָדָם וְחֻבָּתוֹ, לְחַתֵּר בְּכָל עֵז לְהִיּוֹת כַּחוֹת נִפְשׁוֹ נְחִים וְשִׁקְטִים בַּעַת עֵיוֹנוֹ בְּדְבָר שֹׁכֵלִי, וּבְמִצְבֵּי שְׁקִיטַת הַכַּחוֹת כְּמַעַט שְׁוִים הֵמָּה בְּכָל עֵת, וּבְכִפְרֵי לְאָדָם הַשְּׁלֵם הַשּׁוֹמֵר נִפְשׁוֹ מִהַתְּעוּרָרוֹת חֲזָקוֹת אֲשֶׁר יִשְׁרְשׁוּ בְּנִפְשׁוֹ כַּחוֹת עֲלוּלִים לְהַתְחַלֵּף תָּמִיד:

וְעַל פִּי זֶה נִרְאָה מָה שְׁאֵמְרוּ (עֲרוּבִין ז') כִּי לֹא עֲבָדִינוּ כְּחֻמְרֵי דְּבִי תִּרִי הֵיכָא דְּסִתְרֵי אֶהְדָּדִי, כְּגוֹן שְׁדָרָה וְגִלְגָּלֶת כּו', אֲבָל הֵיכָא דְּלֹא סִתְרֵי אֶהְדָּדִי עֲבָדִינוּ, עֵינִי שָׁם. וְכֵן גַּם בְּתִרֵי קוּלִי, הֵינּוּ דְּוָקָא אִם יֵשׁ לְצָרָף דַּעְתּוֹ (אִם הוּא רָאוּי לְכַד) לְהַכְרִיעַ בְּדְבָר, אֲבָל בְּלִי זֶה הִיא סְתִירָה גְּמוּרָה, לַעֲשׂוֹת לְפַעֲמִים כְּבֵית שְׁמַאי וְלַפַּעֲמִים כְּבֵית הֵלֵל, כִּיּוֹן שְׁיִסּוּד מַחְלָקָתָם נֹבֵעַ מִסִּבָּה אַחַת, כִּי גַם מָה שְׁאֵמְרוּ שָׁם, הָרוּצָה לַעֲשׂוֹת בְּדְבָרֵי בֵּית שְׁמַאי עוֹשָׂה בְּדְבָרֵי בֵּית הֵלֵל עוֹשָׂה, הֵינּוּ דְּוָקָא אִם בִּידוֹ לְהַכְרִיעַ, (כְּמִבְאָר בְּחֻשָּׁן מִשְׁפָּט סִימָן כ"ה סְעִיף ב' בַּהֲגָה"ה), וְאֵל יֹאמֶר הָאָדָם אֶפְסֹק כְּמִי שְׁאֵרְצָה בְּדְבָר שֵׁישׁ בּוֹ מַחְלָקַת כּו' עֵינִי שָׁם. מָה נֹרָא הַחֲזִיוֹן הַזֶּה לְמַעֲמִיק בְּדְבָרֵי רַבּוּתֵינוּ הַפּוֹסְקִים ז"ל, לְחַתֵּר וּלְחַפֵּשׁ סִבָּת מַחְלָקָתָם, וְאֵת אֲשֶׁר מִמְּקוֹר שְׁנוּי מִצְבֵּי כַּחוֹת נִפְשׁוֹתָם יִצְאוּ, לְהַכְנִיסָם בְּבִרְיַת יִחָד בַּל יִפְרְדּוּ, לַעֲשׂוֹת כְּקוּלֵי דְּבִי תִי, גַּם אִם לֹא יִסְתְּרוּ אֶהְדָּדִי בְּעִצְמוֹתָם, אִם לֹא תִמְצָא לוֹ הַכְּרָעָה אוֹ צִרוּף דַּעַת אַחֲרוֹת. (עַד כָּאן הַעֲרָה):

הַשֹּׁכֵל יִגְלֶה תַּעֲלוּמוֹת חֻכְמָה סִתְרֵי צְפוּנִים, יַעוֹרֵר הַדַּעַת וְהַמְזֻמָּה לְחַקֵּר וּלְשַׁאֵל, וַיִּבְרַר דְּבָרִים הַמְּסֻפָּקִים. הַהִתְפַּעְלוּת, יִסּוּדָתָהּ לְפִתּוֹחַ טַמְטוּם הַלֵּב, לְשַׁפּוֹף בָּהּ מִי תְּבוּנָתוֹ, אֵת אֲשֶׁר נֹדַע לְהָאָדָם, אֲכֵן בְּקֶרְבּוֹ לֹא בָּאָה, בְּזֹאת, כְּאִשֶּׁר לְמוּד הַיִּשְׁרָת דְּרָכֵי הַמַּדּוּת וְטְהֵרַת כַּחוֹת הַנִּפְשִׁיּוֹת, נִפְרָדִים הֵמָּה מִלְמוּד כָּל תּוֹרָה וְחֻכְמָה, יַעַן בָּהֶם הִיְדִיעָה וְאָדָם הִיּוֹדָעַם שְׁנֵי דְּבָרִים הֵמָּה, וְהִיְדִיעוֹת הֵמָּה רַק צְפוּנוֹת בְּקֶרֶב הָאָדָם, וּבִזָּה קִנָּה הָאָדָם שְׁלֵמוֹתוֹ לְהִנְהִיג דְּרָכָיו עַל פִּי יְדִיעוֹתָיו הַנִּכּוֹחוֹת וְהַיִּשְׁרוֹת. לֹא כֵן בְּדְבָר הַיִּשְׁרָת דְּרָכֵי הַמַּדּוּת וְטְהֵרַת כַּחוֹת הַנִּפְשִׁיּוֹת, אֲשֶׁר לֹא עַל פִּי יְדִיעָתָם בְּלִבָּד יִחְיֶה הָאָדָם, לְנַהֵל מַעֲשָׂיו בְּמִישׁוֹר דְּרָכֵי לְמוּדֵיהֶם, אִם לֹא קִנָּנוּ הִיְדִיעוֹת בְּלִבָּבוֹ. וְקִשּׁוּרִים וְצִמּוּדִים בְּהָאָדָם יִהְיוּ לְאַחֲדִים. זֶה מִשְׁפָּט לְקִיחָתָם עַל יְדֵי תּוֹרַת הַהִתְפַּעְלוּת, אֲשֶׁר זֶה דְּרָכָה וְחִילָה לְהַנִּיחַ בְּרָכָה בְּקֶרֶב הָאָדָם, וְגַם אַחֲרֵי הַסִּתְּלָקוּתָהּ, לֹא תַעֲלֶה

בתהו ונתאבד, כי אם תשאיר אתריה איזה עוללות נספחים אל האדם. והיה ברבות עסק ההתפעלות, (ובפרט בסדר המכשר לפי תכונת האדם ומצבו), כן גם העוללות יתרבו ויתחזקו להפיק מזג האדם לטוב:

ובזה יש לבאר הכתוב (משלי ב') בני אם תקח אמרי ומצותי תצפן אתה כו'. כי נודע שתורת ה' יתברך שמו נחלקת לשני סוגים כוללים: האחד, המה מצותיו חקיו ומשפטי יתברך שמו. והשני, יתר התורה, אשר יסודה לדלות ממעמקי צפונים ישר דרכי המדות וטהרת כחות הנפשיות, עד אשר לא יכספו רק הטוב בעיני אלהים ואדם. זהו, אם תקח אמרי, המה סוג השני אשר יסודם שיקנה האדם דרכי למודיהם בדרך קנין, שיהיה הוא והם דבר אחד, ומצותי תצפן אתה, המה סוג האחד, אשר המה רק בדרך ידיעה להצפינם בקרבן (כנזכר לעיל):

השכל, זה כחו ומעלתו להתפשט על כל גדותיו להתהלך ברחבה, לחפש ולבקר על כל צדי צדדים. לא כן ההתפעלות, זה דרכם לקנוץ כל כחות נפשו, אל הדבר אשר עליו יורה זקי ההתפעלות, עד אשר כמעט כל יתר כחות נפשו שכוחים ונכבים לשעתו, לפי ערך חזק ההתפעלות:

כן גם בפנימיות נפש האדם ומחבואיה, אשר הכחות המשרשים בה, המה הצירים החזקים אשר עליהם תסוב דלת מעשי האדם ומאוייו (כאשר בארנו לעיל), גם שמה תנוח כח ההתפעלות (אם שפמעט אינו נכר ואינו נרגש), להגביר כח אחד, עד אשר יתר הכחות נדחים מלפניו, וכמעט נכבים המה (עד לעת מצוא, בבוא עליהם רוח התעוררות להקיץם שיתפשטו, אז יראו ונודעו). לזאת, אין להתפלא על המתגאה על בני גילו, עם גדל חסרונותיו וקטנות ערכו, איה נהיתה, כי מאהבת האדם שבחו, היא היא התפעלותו, להגביר כח שבחו, לדחות כח חסרונותיו ולכבותם כליל מהרגש נפשו. גם תאות היתרון על זולתו, מקרב אל נפשו בהתפעלותו את חסרון חברו, ונגבר כחו להדעיה כח הרגש מעלת חברו, וממילא ההרגש בנפשו, רק שבח עצמו וחסרון זולתו. ובזה הגאווה מלאה כל בתי נפשו בלי הרגש. כן האדם, רב חילו להגדיל התפעלות בנפשו על חסרונותיו, עד אשר ידחו מלפניהם כח שבחו ויכבו את ההרגש בנפשו, וכל אשר תוסיף ההתפעלות תת כח בחסרונותיו, כן לעמת זה שכת ישכח ממנו הרגש מעלותיו. זאת תורת דרכי קניית הענוה וזה משפטה בכלל:

ובזה יתבאר מאמר רבותינו ז"ל (ברכות לב:) התשכח אנשה עלה, אמר הקדוש-ברוך-הוא כלום אשכח עולות אילים ופטרי רחמים שהקרבת לפני במדבר, אמרה לפניו רבוננו של עולם הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודו, שמה לא תשכח לי מעשה העגל, אמר לה גם אלה תשכחנה כו' עין שם. כי ידוע, שמדותיו של הקדוש-ברוך-הוא מדה כנגד מדה, (בשכלי ולא בדמיוני, באיכות ולא בכמות), וכשהאדם אוחו דרכי הצדק לפקח ולהתעמל שישכח מעלותיו, גם הקדוש-ברוך-הוא כביכול גומל חסדו לשכח חסרונותיו. אכן צדקת מעשיו הטובים נזכרים לפניו יתברך, מפני שהאדם זוכר פחיתותו. זהו (לפי הדרש התשכח אנשה עלה, כאשר תשכח כנסת ישראל עולות אילים שהקריבה במדבר, הנובע מתגברת

ההתפעלות לזכר מעשה העגל), גם אלה תשכחנה, כביכול הקדוש-ברוך-הוא שוכח מעשה העגל וזוכר העולות, זהו אמר הקדוש-ברוך-הוא כלום אשפח עולות אילים ופטרי רחמים וכו':

כן גם בכל דרכי תקון המדות, אם ישתמש האדם בתורת למוד ההתפעלות אשר ישאירו ברכה בקרבו (כנזכר לעיל), להשריש התפעלות צפונות בלבבו ויעבתי הרבה (מרבוי הלמוד והעסק בסדר נכון לפי תכונתו), עד אשר יתאחדו בהאדם ויתקעו יחד נאמן לטבע קנים על ידי רבוי ההרגל בהתנהגותם בפעל, (כמבאר בדברי הרמב"ם בהלכות דעות), אז אין ערוך לגדר עלייתם הגבה למעלה משכל אנושי, כשאר תכונת טבעי מזגי האדם, אשר לא יקיפם השכל, ובזה רוח האדם עולה למעלה. כן תרד חס ושלום למטה, עד אשר לא תרגיש ברעטה, מרבוי התפעלות התאווה, אשר תשאיר שרשה לעיות נפש מטהרה. לזאת, כשאר יתן האדם אל לבו לחפץ חיים (חיי השכל, כי כל חי מרגיש), זאת יעשה, ילמד מאמרי חכמינו ז"ל המדברים מפשרון המדות וחי הנצחי, ויחזר עליהם כמה פעמים להתפעל בשעתם:

אל יפל לבו בראותו כי לא נשאר שום רשם בלבבו, וידע נאמנה, כי התפעלותו לא עלתה בתוהו, רק הניחה ברכה בלתי נרגשת לחושי בשור, עד אשר ירבו, ואז יכו שרש להוציא פרי צדק, וכשאר רסיסי מים, אם ירדו טיף טיף על האבן ימים ושנים הרבה, ישחקה, אם שבטפה הראשונה לא היה נראה ונרגש, כן מאמרי חכמינו ז"ל על לב האבן, יתפך בם למרבה, ויפלו ויכבו:

אולי הוא מאמר חכמינו ז"ל (אבות דרבי נתן פרק ו') וזה לשונם: מה היתה תחלתו של רבי עקיבא, אמרו כן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום, פעם אחת היה עומד על פי הבאר, אמר מי חזק אבן זו, אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה בכל יום, אמרו לו, עקיבא, אי אתה קורא אבנים שחקו מים. מיד היה דן רבי עקיבא קל וחמר בעצמו, מה רף פסל את הקשה, דברי תורה שקשה כפרזל, על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשור ודם, מיד חזר ללמד תורה כו' עין שם. כי רבי עקיבא בראותו בתחלת למודו, שאינו מוצא הרגש בנפשו, ויכחיו לכו לאמר: לשוא יתעמל (כי אם אין יראה אין חכמה), לתוהו והבל יכלה כחו חס וחס ללילה. אכן בראותו, כי אבנים שחקו מים, אם כי לא נרגש בתחלה, אחר עז וגבורה לחזק את נפשו, כי טוב אחרית דבר מראשיתו:

מה יחיל לב האדם, פלצות תאחזנו, בהתבוננו, פן חס ושלום נתקו מורשי לבבו ונתבטל הרגשו, אף גם בדבר אחד, אשר יודע למעלה, כי הוא בגדר אינו עושה תשובה כי בנפשו הוא חס ושלום, וכמאמר רבותינו ז"ל (ילקוט יחזקאל י"ח) שאלו לנבואה חוטא מה הוא ענשו, אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות וכו', שאלו להקדוש-ברוך-הוא, חוטא מה ענשו, אמר להם, יעשה תשובה ויתכפר לו כו' עין שם. וכאמרם ז"ל (נדה ע:) כתוב אחד אומר (יחזקאל י"ח), כי לא אחפץ במות המת, וכתוב אחד אומר (שמואל-א' ב'), כי חפץ ה' להמיתם, כאן בעושי תשובה כאן בשאין עושין תשובה. ובפרט טרודי הזמן עמוסי התלאה, העולות מאד לעברות נשאות ובל ירגישו מאומה, ובפרט בין אדם לחברו, קנאה, שנאה, לשון הרע,

הַלָּבֶנֶת פָּנִים וּמִרְמַת הָעֶסֶק עַל פִּלְגָּה, אֲשֶׁר לְבָקֵשׁ אִמָּץ הַחַיִּים, מִהֵיאוֹת וְהִיָּשֵׁר לַעֲשׂוֹת כְּנִגְדָם מִצּוֹת וּדְבָרִים טוֹבִים אֲשֶׁר יִכְרִיעוּ בְּמִשְׁקָלָם, וְיִמָּה יַעֲשֶׂה קִשָּׁה יוֹם. אַחַת הִיא מְלָאכָה קָלָה, אֵינָנָה דּוֹרֶשֶׁת דַּעַת צְלוּלָה וְלֹא זְמַן אֶרֶךְ, לְחֹזֵר עַל מוֹסְרֵי הַחֲכָמִים כַּמָּה פַּעַמִּים, עַד אֲשֶׁר תִּתְעוֹרֵר הַתַּפְעָלוֹת בְּנִפְשׁוֹ לַשְּׁעָתָה, וְאִם גַּם לֹא תִתֵּן פְּרִיָּה בְּרֵאשׁוֹנָה לְהִיטִיב דִּרְכֵי גִבֹּר, בְּכָל זֹאת בְּסִפֵּר הַחַיִּים יִחָשֵׁב, בְּהִיּוֹתוֹ חַי מְרֻגֵשׁ, וְלִכְּלֹ אֲשֶׁר יִחַבֵּר אֶל הַחַיִּים יֵשׁ בְּטָחוֹן, וּבְכָלֵל עוֹשֵׂי תְּשׁוּבָה יִמָּנֶה:

וּבִזְהָ יֵשׁ לְבָאֵר הַפְּתוּב (יִחְזַקְאֵל ל"ג) בְּאִמְרֵי לְרָשָׁע מוֹת תָּמוּת וְלֹא דִבְרַת לְהִזְהִיר רָשָׁע מִדֶּרֶכּוֹ הוּא רָשָׁע בַּעֲוֹנוֹ יָמוּת וְגו', וְאַתָּה כִּי הִזְהַרְתָּ רָשָׁע מִדֶּרֶכּוֹ לְשׁוּב מִמֶּנָּה וְלֹא שָׁב מִדֶּרֶכּוֹ הוּא בַּעֲוֹנוֹ יָמוּת וְגו', וְאַתָּה בֶּן אָדָם אָמַר אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל כֵּן אֲמַרְתֶּם לֵאמֹר כִּי פִשְׁעֵינוּ וְחַטָּאתֵינוּ עָלֵינוּ וְכֵם אֲנַחְנוּ נִמְקִים וְאִיךָ נִחְיָה. אָמַר אֲלֵיהֶם חַי אֲנִי וְגו' אִם אַחֲפֹץ בְּמוֹת הָרָשָׁע כִּי אִם בְּשׁוּב רָשָׁע מִדֶּרֶכּוֹ וְחָיָה שׁוּבוֹ שׁוּבוֹ מִדֶּרְכֵיכֶם הָרָעִים כּו', כִּי פֶרַעְנִיּוֹת פָּאָה עַל הָאָדָם עַל יְדֵי שְׁתֵּי בַּחֲיָנוֹת. הָאֶחָת אִם נִתְמַלְאָה סָאתוֹ, כְּמֵאֲמַר רַבּוּתֵינוּ ז"ל (סוֹטָה ט') אֵין הַקְדוּשָׁה בְּרוּחָהּ הוּא נִפְרָע מִן הָאָדָם עַד שֶׁתִּתְמַלֵּא סָאתוֹ עֵין שָׁם, וְאִזְ נִקְרָא רָשָׁע (לִפְנֵי הַמָּקוֹם כְּמוֹ שֶׁבָּאֵר הַר"ן בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה (טו:), עַל הָא דְשִׁלְשָׁה סְפָרִים נִפְתָּחִים כּו', רָשָׁעִים כּו', דִּהְיָנוּ רָשָׁעִים בְּדִין זֶה, עֵין שָׁם), הַשְּׁנִי אִם יֵשׁ לוֹ חַטָּא, אֲשֶׁר הוּא בְּדִין שְׁמִים בְּבַחֲיָנָה אֵין עוֹשֶׂה תְּשׁוּבָה, בְּבַחֲיָנָה שְׁכָלִי לִפִּי הַקְשׁוֹר הַמְּסוּבָּבִים בְּסִפְתָּם:

כִּי כָּל הַדְּבָרִים הַנַּעֲשִׂים תַּחַת הַשְּׁמַשׁ נוֹפְלִים תַּחַת שְׁנֵי סוּגִים כּוֹלָלִים: הָאֶחָד בַּחֲיָנָה הַטְּבָעִית, אֲשֶׁר הִיא בַּחֲיָנָה הַשְּׁכָלִית, כָּל מְסוּבָּב נוֹלָד מְסֻבָּתוֹ, וְהַסְּבָה מְסֻבָּה אַחֲרָת, עַד בּוֹא הַדְּבָר לְבַחֲיָנָה. הַשְּׁנִי וְהוּא מְסוּבָּב הַבָּא בְּלִפְנֵי סְבָה קוֹדֶמֶת (רַק כֵּן גִּזְרָה חֲכָמָתוֹ יִתְבָּרֵךְ, וְכֵן גַּם בַּחֲיָנָה הַנְּסִיית, אֲשֶׁר הִיא לְמַעַלָּה מִשְׁכָּל אֲנוּשִׁי):

כֵּן גַּם הַיִּדְּיעוֹת שְׁנֵי מִיָּנִים הֵמָּה. הָאֶחָד יִדְּיעָה מַחְלֻטָּת שְׁאֵינָנָה נוֹפֶלֶת תַּחַת הַשְּׁנוּי וְהַתְּמוּרָה. הַשְּׁנִי יִדְּיעָה שְׁכָלִית לִפִּי קְשׁוֹר הַדְּבָרִים, מְסֻבָּה לְמְסוּבָּב, וְהַמְּסוּבָּב נַעֲשֶׂה סְבָה לְמְסוּבָּב אַחֵר, וְכֵן יִתְגַּלְגַּל הַדְּבָר עַד בּוֹא אֶל הַמְּסוּבָּב הָאַחֲרוֹן. הַיִּדְּיעָה הַזֹּאת נוֹפֶלֶת תַּחַת הַתְּמוּרָה, כִּי לַפַּעַמִּים תֵּצֵא דְבָר מִבְּלִי סְבָה, אִף אִם סְבָתָה מִנְּגִדְתָּהּ (הַנִּקְרָאת בַּחֲיָנָה נְסִיית). הַיִּדְּיעָה הָאֶחָת אֵינָנָה בְּגֵדֵר אֲנוּשִׁי, (אִם לֹא עַל יְדֵי בַּחֲיָנָה הַנְּבִיאָה). גַּם בִּיִּדְּיעָה הַשְּׁנִית, קִצְרָה יָד אֲנוּשׁ לְבּוֹא עַד תְּכַלִּיתָהּ, מִפְּאֵת חֲסֵרוֹן יִדְּיעָתוֹ. מְכַל עֲנִינֵי הַסְּבוֹת הַנוֹגְעִים אֶל הַדְּבָר הַמְּעַתֵּד לְצֵאת לַפֶּעַל, לְזֹאת רְזָה בִּינָת אֲנוּשׁ לְבּוֹא בִּיִּדְּיעָה שְׁכָלִית לְשִׁלְמוֹתָהּ:

כֵּן בְּבַחֲרִית אֲנוּשׁ, בְּאִיזָה דֶּרֶךְ יִתְהַלֵּךְ אִם לְטוֹב אוֹ לְרָע, יִשְׁנֹן שְׁתֵּי בַּחֲיָנוֹת: הָאֶחָת בַּחֲרִירָה שְׁכָלִית בְּקְשׁוֹר הַמְּסוּבָּב בְּסֻבָּה, לְרָע, לְפֶתַח הַתְּאֻנָּה כְּפִי אֲשֶׁר תִּטְהוּ דִּרְכָּה לְהִלָּאָה אִם יִמְלֹא חֲפָצָה, לְטוֹב לִפִּי תְּהִלּוּכוֹת דִּרְכֵי לְמוֹד תּוֹרַת ה' וְחֲכָמַת מוֹסְרוֹ לְהַתְּנַהֵג בְּדִרְכָּיו. הַשְּׁנִיָּה בַּחֲרִירָה פְּשׁוּטָה מֵרַע לְטוֹב וְלִהְפֹּךְ חֵס וְשָׁלוֹם, כִּי בְּכָל עֵת וְזְמַן הָאָדָם עוֹמֵד בְּבַחֲרִיתוֹ בְּאֵין מוֹנֵעַ. גַּם הַיִּדְּיעָה בְּבַחֲרִית הָאָדָם נִחְלָקָה לְשְׁנֵי מִיָּנִים:

הָאֶחָת יִדְּיעָה מַחְלֻטָּת, אֲשֶׁר אֵין לְהַעֲלוֹת עַל הַדַּעַת, אִיךָ לֹא תִהְיֶה סְתִירָה לְהַבְחִירָה, (כְּאֲשֶׁר בָּאֵר הַרְמֵב"ם בְּפֶרֶק ה' מִהֵלְכוֹת תְּשׁוּבָה). הַשְּׁנִיָּה יִדְּיעָה שְׁכָלִית, לִפִּי הַנִּהְגָּת הָאָדָם, טְבָעוֹ

וְעִנְיָנוּ, לְפִי קִשּׁוּר הַמְּסֻבָּבִים בְּסִבָּתָם אֶל נֶכוֹן, אֲשֶׁר בְּהִידִיעָה הִלְזוּ מִנְהִיג הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא אֶת עוֹלָמוֹ לטוֹב (דוֹקָא, לֹא לְרָע, כִּי אֵין הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא דֵּן אֶת הָאָדָם אֲלֵא בְּשַׁעָה שֶׁהוּא עוֹמֵד בָּהּ, כַּמְבֹאָר בִּירוּשְׁלָמִי (ראש השנה פֶּרֶק א'), אֲבָל לטוֹבָה הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא נוֹתֵן בְּהַקְפָּה, כַּמְאָמַר רַבּוֹתֵינוּ ז"ל (מְלָקוּט אִיּוֹב מ"א) מִי הַקְדִּימָנִי וְאֲשַׁלֵּם כּו', מִי מָל לִפְנֵי עַד שֶׁלֹּא נִתְּתִי לוֹ בֵּן, מִי עָשָׂה צִיצִית עַד שֶׁלֹּא נִתְּתִי לוֹ טְלִית כּו', עֵינֵי נָשָׁם):

וּבְזָה יֵשׁ לְבֹאֵר הַכְּתוּב (דְּבָרִים י"א) אֶת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ כּו', בְּהַקְפָּה, לְמַעַן תִּשְׁמְעוּ וְתַעֲשׂוּ הַטוֹב בְּבִרְכָתִי, וְהַקְלִלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ וְגו', לֹא מִקֵּדָם. גַּם יֵשׁ לְבֹאֵר מֵאֲמַר חֲכָמֵינוּ ז"ל (פְּסָחִים קי"א) הוֹדוּ לָהּ כִּי טוֹב, הוֹדוּ לָמִי שְׂגוּבָה חוֹבָתוֹ שֶׁל אָדָם בְּטוֹבָתוֹ, עֲשִׂיר בְּשׁוּרוֹ עֲנִי בְּשׁוּרֵי כּו', כִּי בִרְכַּת הָאָדָם בְּגִלְלֵי שְׁנֵי דְּבָרִים: הָאֶחָת, עֲבוּר הַטוֹב שֶׁעָשָׂה וְהַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא הוּא שְׁלָם שְׂכָרוֹ, אֲשֶׁר לֹא נִקְרָא (בְּהַשְׁקָפָה בְּלִתִּי מַדִּיקָת) טוֹבַת ה', רַק שֶׁל הָאָדָם הִיא, כְּשֹׁכִיר אֲשֶׁר יִקְוָה פְּעֻלוֹ, וּמָה הִיא הַטוֹבָה הַפְּשׁוּטָה וְנִגְלִית, הִיא הַבְּחִינָה הַשְּׁנִיָּה, מָה שְׁנוֹתֵן הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא מִקֵּדָם, לְמַעַן יַעֲשֶׂה הָאָדָם הַטוֹב בְּבִרְכָתוֹ. וְכֹאֲשֶׁר הָאָדָם נִעְנָשׁ בְּמִמוֹנוֹ, אֲשֶׁר קָנָה בְּשֹׁכֵר עֲמַל כְּשֶׁרוֹן מַעֲשָׂיו, דִּין וּמִשְׁפָּט נֶכוֹן הוּא לְגִבּוֹת חוֹבָתוֹ בְּזָה, וּמָה הוּא הַחֲסֵד הָאֱמֵתִי, שְׂגוּבָה חוֹבָתוֹ שֶׁל אָדָם בְּטוֹבָתוֹ, בְּהִמּוֹן שֶׁבָּא לוֹ מֵאֵת ה' יִתְבָּרַךְ, בְּבִחִינַת טוֹבָה, לְמַעַן יַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר וְהַצָּדִק, וְהָאָדָם סִלַּף דְּרָכּוֹ, וְלֹא נִתְקַיְּמָה מַחְשַׁבְתּוֹ יִתְבָּרַךְ כְּכִיכּוֹל, וְאִזּוּ בְּדִין שִׁיטַל הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא מִמוֹנוֹ, כִּי לֹא עַל מְנַת כֵּן נִתֵּן לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא הִמּוֹן לְהָאָדָם, גַּם לֹא יִנָּכֵה לְהָאָדָם מַחְשַׁבְתּוֹ. וַיֵּשׁ לַהֲוֹדוֹת לָהּ עַל הַחֲסֵד הַלְזָה, אֲשֶׁר גַּם בְּלִקְחוֹ מִהָאָדָם הִמּוֹן שֶׁבָּא לוֹ מִטוֹבָתוֹ יִתְבָּרַךְ, גּוּבָה חוֹבָתוֹ בָּהֶם:

בַּמָּה יִבְדְּלוּ הַהַקְפּוֹת הֶרְאוּיוֹת לְתַת לִבֵּנִי אָדָם מֵאֵת ה' יִתְבָּרַךְ, אִם לֹא בְּבִחִינַת יְדִיעָה שְׂכָלִית, מִי הוּא הַבְּטוּחַ, אֲשֶׁר מֵהֵיאוֹת לְמִסֵּר לוֹ הַקְפָּה, (אִם שֶׁלְּפָעֲמִים נִשְׁתַּנָּה הַדְּבָר כַּנֶּזְכָּר לַעֲיִל, כִּי בְּבִחִינַת יְדִיעָה מַחְלֻטָּת, אֵין הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא מִנְהִיג עוֹלָמוֹ הַתְּלוּי בְּבַחֲרִית אָנוּשׁ, וְדָבָר אֵין לָהּ עִם יְדִיעָה מַחְלֻטָּת):

וּבְזָה צִדְקוֹ דְּבָרֵי הִירוּשְׁלָמִי (ראש השנה פֶּרֶק א') שֶׁלִּישָׁה פְּנִקְסִין הֵם כּו', שֶׁל בִּינּוּנִים כָּבֵד נִתֵּן לָהֶם עֲשָׂרָה יָמִי תְּשׁוּבָה שֶׁל בֵּין רֹאשׁ הַשָּׁנָה לְיוֹם הַכְּפוּרִים, אִם עָשׂוּ תְּשׁוּבָה נִכְתָּבִין עִם הַצִּדִּיקִים וְאִם לֹא נִכְתָּבִים עִם הָרָשָׁעִים כּו', רַבִּי חֲנִנְיָא חֲבֵרוֹן דְּרַבְּנָן בְּעִי, וְאֵין הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא רוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד, וְלֹא שְׁמִיעַ דְּאָמַר רַבִּי סִימוֹן בְּשֵׁם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ כֵּן לֹא אֵין הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא דֵּן אֶת הָאָדָם אֲלֵא בְּשַׁעָה שֶׁהוּא עוֹמֵד בָּהּ, (הַמְאָמַר אֲשֶׁר הַזְכַּרְנוּ לַעֲיִל) עֵינֵי נָשָׁם. אֲשֶׁר מְאֹד הַדְּבָר מְפִלִּיא לֵאמֹר, שֶׁהִירוּשְׁלָמִי יִשְׁאֵל בְּדָבָר יְדִיעָה וּבַחֲרִית, אֲשֶׁר נִלְאָה שְׂכָל אָנוּשִׁי בְּכָלֵל לַחֲתוֹר אַחֲרָיו כְּדָבָרֵי הָרַמְבַּ"ם הַנֶּזְכָּר לַעֲיִל. וַיִּבְאֶרְהָ עַל עֲנָן פָּרְטִי, אֲכֹן שְׂאֵלַת הִירוּשְׁלָמִי הִיא עַל יְדִיעָה הַשְׂכָּלִית אֲשֶׁר עַל פִּיהָ מִנְהִיג הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא אֶת עוֹלָמוֹ:

כֵּן גַּם עֲנָן עוֹשִׂין תְּשׁוּבָה וְאֵינָם עוֹשִׂין תְּשׁוּבָה, הוּא עַל פִּי בַחֲרִית יְדִיעָה שְׂכָלִית, אִם הָאָדָם עַל פִּי יְדִיעָה הַשְׂכָּלִית מְכַשֵּׁר לְתְּשׁוּבָה, אִזִּי הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא מְאָרִיף אַפּוֹ וּמִמְתִּין עַל תְּשׁוּבָתוֹ וְחִי, וְאִם עַל פִּי יְדִיעָה שְׂכָלִית אֵינּוּ מְכַשֵּׁר לְתְּשׁוּבָה, (אִם כִּי מְכַל מְקוֹם בְּבַחֲרִיתוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה), אִזִּי חֵס וְחִלְיָה חֲפִץ לְהִמִּיתוֹ, אִם לֹא יִהְיֶה לְהָאָדָם זְכוּת מְכַרִּיעַ לְחַיִּים. וּמָה

הוא היסוד שיהיה האדם מכשיר לתשובה, הוא ההרגש שיהיה חי מרגיש בחסרונו, ואז התקנה שיתעורר לתשובה, אבל אם אין הרגש, התשובה מאין תולד, אכן זהו דוקא פשנכבה לגמרי ההרגש מפשו, עד אשר לא יתפעל מתוכחה והתעוררות זולתו, כי אז אינו בגדר עושה תשובה כלל, כיון שגם אחר אין בכחו לעוררו מתרדמת אולתו:

ובזה יש לבאר אשר נרמז בכתוב, ישוב הגמרא כן בעושי תשובה (יחזקאל י"ח) כי לא אחפץ במות המת והשיבו, (היו מכשירים לתשובה. ולמרכז הלזו) וחי (כי אין תשובה לאחר מיתה), כן בשאין עושי תשובה (שמואל"א ב') ולא שמעו לקול אביהם כי חפץ ה' להמיתם, כיון שלא התעוררו לקול תוכחת עלי, אשר היה גדול הדור, ממילא לא היו בגדר עושי תשובה:

זהו באמרי לרשע כו' ולא דברת להזהיר רשע מדרכו, (ואז הוא עדין בגדר עושה תשובה, כי אולי יתעורר מתוכחה), ולא ימות, רק אם נתמלאה סאתו אשר נקרא רשע, אזי הוא רשע בעונו ימות כו', ואם כי הזהרת רשע מדרכו לשוב ממנה ולא שב מדרכו, (לא נתפעל מתוכחתו, כי אם היה נתפעל ומרגיש בחסרונו היה נקרא שב מדרכו, כי מלפנים לא הרגיש ברעתו, ולזאת הוא בגדר אין עושה תשובה, אזי) הוא בעונו ימות, הגם שלא נתמלאה סאתו, ולא נקרא רשע, (כי הוא משפט כללי למי שיש בידו עון ואינו בבחינת עושה תשובה), בכל זאת ימות מסבת עונו, יען על פי ידיעה שכלית לא יבוא לתשובה, כיון שאינו מתעורר גם מתוכחה. ומה היא רפואתו, היא, התחדשות ההרגש לעורר הדאגה והיגון ופנס בגדר עושה תשובה ויחיה:

זהו, ואם בן אדם אמר אל בית ישראל (בדרך סבה ומסובב) בן אמרתם לאמר, כי פשעינו וחסאתינו עלינו, ובם אנחנו נמקים, ואיך נחיה, (בזאת המה בגדר עושי תשובה כיון שהן מרגישים ודואגים, לזאת היא הסבה להמסובב הלזה, אשר) אמר אליהם וגו' כי אם בשוב רשע מדרכו וחי. (ואם כי עדין הוא רק התחלת ההתעוררות לתשובה מפלמקום נקראו עושי תשובה, כיון שהמה מכשירים בסבת הרגשם, שיבואו לאט לאט לבחינת עושי תשובה כהגון, זהו) שובו שובו מדרכיכם הרעים וכו':

היוצא מכלל דברינו, כי המדרגות בעבודתו יתברך. שלש הן במספר: האחד הוא הפתח וההתחלה, הוא ההרגש, שיהיה האדם לומד מאמרי חכמינו ז"ל ומיסרי החכמים, לחזר עליהם כמה וכמה פעמים, עד אשר יתפעל, וירגיש בנפשו חסרונו, ומזה יבוא למדרגה השנייה היא פבישת היצר. והשלישית היא תקון היצר, שיהיה האדם עלז וישל לעבודתו יתברך. והתכלין להיצר, לבל יהיה שטן לכל שלשת המדרגות, היא התורה, כמאמר ז"ל (קדושין ל:) בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תכלין, אשר אולי לזה נגדרה התורה בשלש בחינות: האחת, חומה (כבא בתרא ז, חומה זו תורה) הינו לאדם השלם במעלתו במדרגת תקון היצר, התורה חומה לו מסביב, להגן עליו מסבות גדולות מחוצה, לבל ירעו ובל ישחיתו נפשו הנזה. השנייה רפואה (קדושין ל, ושמותם סם תם כו', משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רטיה על גבי מכתו כו', כך הקדוש ברוך הוא אמר להם לישראל בראתי

לָהֶם יֵצֵר הָרַע וּבִרְאֵתִי לוֹ תוֹרָה תִּבְלִין כּו' עֵינַי שָׁם). הֵינּוּ לְמִי שֶׁהוּא בְּמַדְרַגַּת כּוֹבֵשׁ אֶת יֵצֶרוֹ, אֲשֶׁר הוּא חוֹלָה אִמִּין, כִּי תִגְבֹּרֶת יֵצֶרוֹ בְּקֶרְבּוֹ, הַתּוֹרָה בַּעֲזָרָתוֹ לַעֲמֹד נֶגֶד יֵצֶרוֹ. הַשְּׁלִישִׁית חַיִּים (עֲבוּדָה-יְיָ ג', אף בְּנֵי אָדָם כִּינּוּן שְׁפוֹרְשֵׁין מִן הַתּוֹרָה מִיָּד מֵתִים), הֵינּוּ לְמִי שֶׁהוּא בְּמַדְרַגַּת הַהֲרָגָשׁ, הַתּוֹרָה שׁוֹמְרָתוֹ לְבַל יֵאָבֵד הַרְגָּשׁוֹ, וַיְהִיָּה חֵס וְשָׁלוֹם כִּמְת שְׁאִינוֹ מְרַגֵּשׁ:

הוּא מֵאָמֵר הַמְדַּרְשׁ אֲשֶׁר הִצְגְנוּ בִּפְתִיחַ דְּבָרֵינוּ, כִּי כְּשֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בְּמַדְבָּר, אָמְרוּ חֲכָמֵינוּ ז"ל (יוֹמָא עֲד): מִפְּנֵי מָה לֹא הָיָה יוֹרֵד הַמָּן פַּעַם אַחַת בְּשָׁנָה כּו', וְאִם כֵּן יִשְׂרָאֵל מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ אֶרֶבְעָה וְחֲמִשָּׁה בָּנִים הָיָה דּוֹאֵג וְאוֹמֵר שְׂמָא לְמַחַר אֵין הַמָּן יוֹרֵד וְנִמְצְאוּ בָּנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם מֵתִים בְּרָעַב, וְנִמְצְאוּ כָּל יִשְׂרָאֵל מְכוֹנִים אֶת לִבָּם לְאַבְיָהֶם שְׁבַשְׁמִים, עֵינַי שָׁם. וְכֹאשֶׁר כְּמַעֲט כָּל בְּנֵי אָדָם תְּלוּיִים זֶה בְּזֶה, לְזֹאת, כְּאֲשֶׁר הָיְתָה סִבָּה נּוֹרָאָה לְשִׁמְיֶרֶת מְדֻרָּגַת בַּעֲלֵי הַהֲרָגָשׁ, אֲזִי גַם בַּעֲלֵי הַכְּבִישָׁה וְהַתְּקוּן עֲמָדוֹ בְּמַצָּבָם בְּטַח. אֲבָל כְּשֶׁהִתְחִילוּ לִיכָנֵס לְאַרְצָאֲשֶׁר זֶה יִפְנֶה לְכַרְמוֹ וְזֶה לְזִיתוֹ, הִחֲשָׁשׁ קְרוֹבָה, כֵּן יִרְגֹּד חֵס וְחִלְלָה הַשָּׁטָן בִּינֵיהֶם לְהַפְרִיעַם מֵעֲבוּדָתוֹ יִתְבָּרֵךְ:

לְזֹאת הָרָאָם הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, כִּי הָאָרוֹן הוּא הַמָּגֵן לְכָל הַמְדֻרָּגוֹת. רַב הוֹנָא אָמַר זָקָן בֵּין שְׁנֵי בְּדֵי הָאָרוֹן, וְהָאָרוֹן חוֹמָה לָהֶם. הוּא לְמַדְרַגַּת תְּקוּן הַיֵּצֵר. אָמַר רַב אֲחָא בַר חֲנִינָא סִמְכֵן בֵּין שְׁנֵי בְּדֵי הָאָרוֹן. וְהָאָרוֹן תּוֹמָכֶם לְכוֹבְשֵׁי הַיֵּצֵר לְבַל יִפְלוּ תַחְתָּיו. רַבִּנּוּן אָמַרִי צִמְצָמוֹ בֵּין שְׁנֵי בְּדֵי הָאָרוֹן. וְהָאָרוֹן הוּא קִיּוּמָה שֶׁל מְדֻרָּגַת הַהֲרָגָשׁ, לְמַעַן לֹא תֵאָבֵד הַרְגָּשָׁם, וַיִּתְבַּטֵּל קִיּוּמָם לַעֲבוּדָתוֹ יִתְבָּרֵךְ, כִּי אִם חֵס וְשָׁלוֹם אֵין הַרְגָּשׁ (הַפְתַּח וְהַתְּחִלָּה) הַעֲבוּדָה מֵאֵין תְּבוּא:

וְכֹאשֶׁר שְׁתֵּי בְּחִינּוֹת בַּעֲבוּדָתוֹ יִתְבָּרֵךְ, הָאֶחָת לַעֲבֹדוֹ בְּלִי הַתְּבוֹנָנוֹת שְׂכָלִית, רַק בְּתַמִּימוֹת, לְשֹׁמֵר דְּבַר ה' וְלַהֲלֹךְ בְּדַרְכָּיו, כְּשֶׁרוֹן הַמִּדּוֹת וְאַהֲבַת חֶסֶד, וְעַל פִּי בְּחִינָה הַלְּזוֹ, אֵין מְקוֹם לְגִדּוֹר מִצַּב מְדֻרָּגַת הָאָדָם בַּעֲבוּדָתוֹ יִתְבָּרֵךְ, כִּי עַל יְדֵי רוּחַ קַל, מִהֲרָה תַעֲוֹף חֵס וְחִלְלָה כָּל טוֹב דְּרָכָיו, כִּי מִי יַעֲצֹרֵם. הַשְּׁנִית הִיא הָעֲקָרִית, בְּהַתְּבוֹנָנוֹת שְׂכָלִית, לְפִי דְרָכֵי תַהֲלוּכוֹת הַעֲבוּדָה וּמִצַּב תְּכוּנַת הָאָדָם, לְקַבֵּעַ לְהַעֲבוּדָה יְתֵד נֶאֱמָן אֲשֶׁר כָּל רוּחוֹת שְׁבַע עוֹלָם לֹא יִזְוּ אוֹתוֹ מִמְּקוֹמוֹ, וּמִי יוֹדֵעַ אִם הַשְּׁלִים הָאָדָם דְּרָכֵי שְׂכָלוֹ בַּעֲבוּדָתוֹ יִתְבָּרֵךְ, אֲשֶׁר עַל פִּי יְדִיעָה שְׂכָלִית תִּגִּיד מִצַּב יְדִיעָתוֹ, הֲלֹא ה' יִתְבָּרֵךְ:

גַּם בְּהִנָּהֶגֶת הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא אֶת עוֹלָמוֹ, שְׁתֵּי בְּחִינּוֹת. הָאֶחָת מִהֲלֹךְ הַטָּבְעִי מִקְשׁוֹר הַמְּסוּבָּב בְּסִבָּה, אֲשֶׁר הָאָדָם עָלוּל לְטַעוֹת וְלֵאמֹר, שְׂכָחוּ וְעַצְם יָדוֹ עָשָׂה לוֹ אֶת הַחִיל. וְאֵין הַדְּבַר כֵּן, כִּי הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא נוֹתֵן לְהָאָדָם כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חִיל, וּמִזְמִין לוֹ הַסְּבוֹת אֲשֶׁר יוֹצִיאוּ הַמְּסוּבָּבִים לְפַעֲלָם. הַשְּׁנִית דְּבַר הַנָּסִי, מְסוּבָּב בְּלִי סִבָּה, וְעֵינַי בַּעֲזֵין יִרְאֶה הָאָדָם, כִּי יָד ה' עֹשֶׂתָה זֹאת. הַבְּחִינָה הַלְּזוֹ נִקְרָאת שְׂכִינָה בְּאַרְצָא (עֵינַי דְּבָרֵי הַרְמַב"ם עַל אוֹדוֹת שְׁרָשׁ שְׂכָן בְּסִפְרוֹ מוֹרָה נְבוֹכִים). וְכָל זֶה בְּסִבָּה הַחוּשִׁית^כ, אֲבָל בְּשְׂכָלִי נִהְפֹךְ הַדְּבַר, עֲשֹׂר יָדוֹת בְּסִבָּה הַשְּׂכָלִית, לְנָסִי מִבְּטָבְעִי, כִּי מִדּוּעַ יִשְׁדָּד הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא הַנְּהַגָתוֹ הַסְּדוּרָה, אִם לֹא תִהְיֶה סִבָּה גְּדוֹלָה שְׂכָלִית, אֲשֶׁר בַּעֲבוּרָה יַעֲלֶה הָאָדָם הַגִּבָּה לְמַעַלָּה מִהַנְּהַגָה הַטָּבְעִית, אֲשֶׁר לְפִי מִדָּתוֹ שֶׁל הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, נִרְאֶה בַּעֲלִיל, כִּי יְסוּד הַסִּבָּה הִיא, בְּהִיּוֹת הָאָדָם מְשֻׁלָּם

שָׁכְלוּ לַעֲבוֹדָתוֹ יִתְבָּרֵךְ, וּבְשָׁכָל יִנְהַל דְּרָכָיו, כֵּן גַּם הוּא יִתְבָּרֵךְ מִתְנַהֵג עִמּוֹ בְּבַחֲיִנָּה אֲשֶׁר יִסּוּדָה סִפָּה שְׁכָלִית:

הִיא מַעֲלַת אֲבָרָהֶם אָבִינוּ עָלֵיו הַשְּׁלוֹם, אֲשֶׁר עֲבוֹדָתוֹ לֹא הָיְתָה רַק מְשָׁכְלוֹ, (כִּי לֹא הָיְתָה לוֹ סִפָּה אַחֶרֶת לֹא מֵהוֹרָיו וְלֹא מִמְּסוּבָּכָיו), לְזֹאת הָעֵלָה הַקְּדוּשָׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְמַעַלָּה מִכַּפַּת הָרָקִיעַ (מִדְּרַשׁ רַבָּה בְּרֵאשִׁית מ"ד), הַכְּנוּי לְדִרְכֵי הַטְּבָעִים:

לְזֹאת כֹּאֲשֶׁר הִתְחַזְּקוּ אוֹתָם הָאֲרוֹן בְּבַחֲיִנוֹת מִתְחַלְפוֹת, נֹדַע, כִּי כָּל אֶחָד הַשְּׁלִים בְּבַחֲיָנָתוֹ בְּגִדָּר הַשְּׁכָלִי. עַל כֵּן אָמַר לָהֶם יְהוֹשֻׁעַ, מִמָּה שֶׁהִתְחַזְּקוּ שְׁנֵי בְּדֵי הָאֲרוֹן אֲתֻכֶּם, אַתֶּם יוֹדְעִין שֶׁשְּׂכִינָתוֹ שָׁל הַקְּדוּשָׁ-בְּרוּךְ-הוּא בֵּינֵיכֶם. לְהַנְהִיג אֲתֻכֶּם בְּדֶרֶךְ הַנְּסִית, מְסוּבָּב מִסִּפָּה שְׁכָלִית, בַּהֲיוֹתְכֶם עוֹבְדֵי ה' יִתְבָּרֵךְ בְּבַחֲיִנַת שְׁכָלִי, כְּנֻזָּכָר לְעִיל: